

PRAVAŠTVO U KRIŽEVCIMA KONCEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA: PRILOG POLITIČKOJ POVIJESTI KRIŽEVACA*

MISLAV GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Marulićev trg 19

HR – 10 000 Zagreb

mislav.gabelica@pilar.hr

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / Received: 20. 8. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 28. 10. 2024.

Sažetak: U ovom je radu autor na temelju literature, tiska i arhivskog gradiva iznio povijest pravaštva u Križevcima i križevačkoj okolini, koncem 19. i početkom 20. stoljeća. Pritom su mu kao orijentacijske točke prvenstveno služili saborski izbori, održavani od 1881. do 1913. godine, a zatim i izbori za križevačko gradsko zastupstvo. Posebnu pozornost u ovom radu autor je posvetio osobama, istaknutim pojedincima u pravaškom miljeu Križevaca i okolice. Prateći njihovu evoluciju k pravaštvu ili otpadanje od pravaštva u ovom razdoblju, autor je pokušao ocrtati živost križevačke političke scene u pionirskom dobu hrvatskog građanskog društva.

Ključne riječi: Križevci, križevačka okolica, pravaštvo, domovinaši, frankovci, milinovci

UVOD

Politika je umijeće udruživanja ljudi u zajednicu, bez kojega umijeća ljudska zajednica, koja je osnova ljudskoga opstanka, ne bi bila moguća. Zbog toga je politička povijest temeljni kontekst razumijevanja prošle stvarnosti, te bez njezinog poznavanja prošlu stvarnost ne možemo na pravi način shvatiti. Budući da život nije skup nepovezanih epizoda nego niz povezan uzročno-posljedičnim vezama, razumijevanje prošle stvarnosti potrebno je radi razumijevanja sadašnjosti. U tom je smislu u pojmu »moderne i suvremene povijesti«, koji vremenski obuhvaća razdoblje od sredine 19. stoljeća do danas, sadržano i uvjerenje da na našu sadašnjost osobito utječu pojave, koje su nastale baš u tom razdoblju.

Križevci nemaju cjelovitu povijesnu monografiju. Prije desetak godina Ivan Peklić je u svom nacrtu cjelovite monografije o Križevcima iznio uvjerenje da su se »na osnovi obilnog materijala, periodike i literarne gra-

de koja postoji o Križevcima i njihovoj povijesti« napokon stekli uvjeti za prvu suvremenu povijesnu monografiju Križevaca.¹ No, nekoliko godina potom Tomislav Bogdanović je u svojoj vrijednoj monografiji o Križevcima u Prvom svjetskom ratu sa žaljenjem konstatirao da Križevci ne samo da nemaju cjelovitu monografiju, nego da ne postoji ni »relevantna literatura koja se bavi poviješću Križevaca«.² Razlika između ovih dviju ocjena stupnja istraženosti križevačke prošlosti kao preduvjeta za izradu cjelovite monografije, uvjetovana je različitim shvaćanjem koncepta monografije. Dok Peklić ima na umu povijest Križevaca od neolitika do današnjih dana, za što su mu dovoljni široki zamasi koji dopuštaju mnoge povijesne praznine, Bogdanović se u obradi svoje teme, Križevcima za vrijeme Prvoga svjetskog rata, suočio s konkretnim problemom nedostatka odgovarajućeg konteksta. Naime, nit koja bi vezala Križevce kakvi su bili tijekom Prvoga svjetskog rata s neposrednom prošlošću toga razdoblja ne postoji.

* Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ Ivan Peklić, »Križevci tijekom povijesti (Kratka povijest grada)«, *Zbornik Janković*, god. 1 (2015.), 219.

² Tomislav Bogdanović, *Križevci u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb-Križevci: HAZU, 2018.), 3.

Do ostvarenja hrvatske državne neovisnosti malo je znanstvenih djela koja su se bavila modernom i suvremenom povijesti Križevaca do Prvoga svjetskog rata.³ Nakon hrvatskog osamostaljenja takvih je radova puno više, što je rezultiralo time da je nekoliko povijesnih odsječaka unutar navedenog razdoblja križevačke povijesti dobro osvijetljeno. Prvi od ovih odsječaka je povijest Križevaca u vrijeme revolucije 1848/49,⁴ a drugi se odnosi na zbivanja u Križevcima i okolici tijekom Narodnog pokreta, 1903. godine.⁵ Praznina između ovih dvaju političkih odsječaka križevačke povijesti, kao i ona između njih i odsječaka križevačke povijesti u Prvom svjetskom ratu, nedostavno je ispunjena ili epizodama križevačke društvene i ekonomske povijesti⁶ ili životopisima istaknutih ličnosti vezanih uz križevački kraj.⁷

Namjera je ovoga rada ispuniti barem dio navedenih povijesnih praznina. U tu će se svrhu poslužiti pravaštvom, političkom ideologijom, pokretom, i strankom, koji su u svom izvornom obliku težili hrvatskoj nacionalnoj posebnosti i državnoj neovisnosti.⁸ Opisat će pojavu pravaštva u Križevcima, njegovo širenje i organiziranje, te stanje nakon kojega je ono postalo dominantnom političkom snagom u tom gradu, snažno obilježivši jedno razdoblje njegova postojanja. Radi boljeg uvida, fenomen pravaštva će usporedo s gradom Križevcima pratiti i u križevačkoj okolici, općinama Raven, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovec, Vojakovac i Vrbovec. Ove će općine nakon 1886. godine sačinjavati križevački upravni kotar,⁹ a nakon 1888. godine zajedno s gradom Križevcima sačinjavat će i temelj dviju izbornih jedinica za Hrvatski sabor, odnosno izbornih kotara,

³ U bibliografiji radova o Križevcima, koje je popisao Rade Milosavljević, uz razne izvještaje i novinske članke nastale u tom razdoblju, koji se bave svojom suvremenosti i koji mogu poslužiti kao povijesni izvor, nalaze se i novinski feljtoni, koji se prigodno bave nekim povijesnim događajem iz ovoga razdoblja (npr. revolucijom iz 1848. u Križevcima). Od znanstvenih (znanstveno-stručnih) djela tu su popisani enciklopedijski članci, koji uglavnom iznose životopise znamenitih Križevčana toga razdoblja. Od znanstvenih radova u užem smislu tu je članak Slavka Gavrilovića, »Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji 1848-1849«. Vidi: Rade Milosavljević, *Bibliografija radova o križevačkom kraju* (Križevci: Gradska knjižnica Križevci, Povijesno društvo Križevci, 1989.), 14.-38.

⁴ Vidi npr.: Jelena Borošak-Marijanović, »Križevci i hrvatski pokret 1848.«, *Cris*, god. 2 (2000.), 27.-35.; Željko Karaula, »Križevci u »proljeću naroda« 1848.-1849. godine. Neki prilozi o uključenosti Križevaca u hrvatsko »proljeće naroda« 1848.-1849. godine«, *Cris*, god. 10 (2008.), 39.-57.; Danijel Vojak, »Komparativna analiza Križevaca i Samobora u ilirskom razdoblju (1835.-1848/49.)«, *Cris*, god. 10 (2008.), 95.-104.; Jelena Borošak-Marijanović, »Činitelji zbivanja hrvatskog pokreta 1848. u Križevcima i Križevačkoj županiji«, *Cris*, god. 10 (2008.), 105.-110.

⁵ Vidi npr.: Đuro Škvorc, »Narodni pokret 1903. u potkalničkom kraju«, *Cris*, god. 15 (2013.), 59.-69.; Mira Kolar-Dimitrijević, »Narodni pokret u Križevačkom kotaru 1903. godine«, *Cris*, god. 15 (2013.), 70.-79.; Domagoj Sremić, »Utjecaj Antuna Radića na afirmaciju seljaštva u Narodnom pokretu 1903. godine«, *Cris*, god. 15 (2013.), 102.-110.; Ozren Blagec, »O jednoj optužnici protiv seljaka potkalničkog kraja nakon bune 1903. godine«, *Cris*, god. 15 (2013.), 111.-118.

⁶ Vidi npr.: Ivan Tinodi, »Križevačke ciglane«, *Cris*, god. 8 (2006.), 108.-139.; Milivoj Redep, Ksenija Vuković, »Novčane institucije i javne financije u Bjelovarsko-križevačkoj županiji od 1847.-1910. na osnovi statistike«, *Cris*, god. 9 (2007.), 57.-65.; Mira Kolar, »Grad Križevci nakon gubitka županijskog središta 1886. godine«, *Cris*, god. 10 (2008.), 18.-27.; Mira Kolar, »Grad Križevci i željezničke pruge«, *Cris*, god. 13 (2011.), 218.-238.; Tomislav Bogdanović, »Križevački obrt, trgovina i tvornice od 1880. godine do kraja Prvoga svjetskog rata«, *Cris*, god. 13 (2011.), 260.-283.; Siniša Lajnert, »Narodna štediona d.d. Križevci (1898.-1948.)«, *Cris*, god. 21 (2019.), 35.-58.

⁷ Vidi npr.: Sanja Šimunić, »Život Franje Markovića«, *Cris*, god. 1 (1999.), 25.-29.; Jelena Borošak-Marijanović, »Ljudevit Vukotinović - književnik, političar, državni činovnik i znanstvenik«, *Cris*, god. 5 (2003.), 28.-35.; Ivan Peklić, »Križevački nakladnik Mirko Breyer«, *Cris*, god. 5 (2003.), 84.-90.; Mira Kolar-Dimitrijević, »Prilog biografiji Milutina Mayera, učitelja u Svetoj Heleni i pisca povijesnih romana«, *Cris*, god. 7 (2005.), 73.-88.

⁸ Između brojne literature o pravaštvu osobito vidi: Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.); Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest-Dom i svijet, 2001.); Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.)

⁹ *Političko i sudbeno razdijeljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta* (Zagreb, 1889.), 12. Do kolovoza 1871. godine općine (satnije) Sveti Ivan Žabno i Vojakovac pripadale su Križevačkoj pukovniji Varaždinskog generalata. Nakon razvojačenja Varaždinskog generalata, taj je dio Vojne granice pripojen banskoj Hrvatskoj kao Bjelovarska županija. O tomu vidi: Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1981.), 229.-237. Unutar ove županije bio je ustrojen Svetoivanski upravni kotar, koji je obuhvaćao nekadašnje satnije, odnosno općine Sveti Ivan Žabno, Vojakovac i Farkaševac. »Kotari belovarske županije«, *Obzor* (Zagreb), 25. 8. 1871., 3. No, nakon novog ustroja političke uprave u banskoj Hrvatskoj od 15. studenoga 1874. godine, kojim su između ostaloga ukinuti kotari i ustrojene veće upravne jedinice, podžupanije, općine Sveti Ivan Žabno i Vojakovac su u veljači 1875. godine izdvojene iz Bjelovarske županije i pripojene Križevačkoj podžupaniji u istoimenoj županiji. U srpnju iste godine Križevačkoj podžupaniji pripojena je i općina Farkaševac. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1875.*, (Zagreb, 1876.), 31.-36., 394. Vidi i: Mirko Valentić i dr., *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Križevačka županija* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.), 64., 66.-67.; Ljiljana Dobrovšak, Dejan Pernjak, *Židovi u Križevcima: povijest, značaj, naslijeđe* (Križevci: Gradski muzej Križevci, 2015.), 24. Narednim preustrojem političke uprave, 1886. godine, kojim su ukinute podžupanije i vraćeni kotari, a Bjelovarska i Križevačka županija spojile se u jednu, Bjelovarsko-križevačku županiju, stvoren je križevački upravni kotar u navedenim granicama. Takvo se stanje održalo do raspada Monarhije, s time da se koncem 19. stoljeća od općine Vrbovec odvojilo nekoliko naselja, koja su formirala općinu Gradec,

u tom kraju. Tako će grad Križevci i općine Raven, Sveti Petar Orehovec i Vojakovac činiti izborni kotar s biralištem u Križevcima, a općine Sveti Ivan Žabno, i Vrbovec, kojima su se priključile još i općina Dubrava upravnog kotara Križ i općina Farkaševac, upravnog kotara Bjelovar, činit će izborni kotar s biralištem u Svetom Ivanu Žabnu.¹⁰

POČECI PRAVAŠTVA U KRIŽEVCIMA I KRIŽEVAČKOJ OKOLICI

Sve do 1880-ih godina nema spomena o pravaštvu u Križevcima i njegovoj okolini. Do tog vremena vlast u banskoj Hrvatskoj, ovisno o smjernicama bečkog središta, obnašala je prvo Mažuranićeva Samostalna narodna stranka, a zatim Ustavno-narodna stranka (Unionistička stranka). Ova se stranka 1873. godine fuzionirala s dotad oporbenom, Strossmayerovom Narodno-liberalnom strankom, s kojom se prethodno stopila i Samostalna narodna stranka, te je pod imenom Narodne stranke nastavila djelovati kao oslonac nagodbenog sustava u Hrvatskoj.¹¹ Kroz svo to vrijeme Stranka prava je bila malena oporbena stranka, čiji je politički rad dodatno zamro koncem 1871. godine, nakon neuspjele Rakovićke bune, koju je digao jedan od pravaških Dioskura, Eugen Kvaternik. U narednom razdoblju iskrpu pravaškog nauka, uz Antu Starčevića, održavala je osobito pravaški orijentirana mladež, koja je stasavši, u drugoj polovici 1870-ih pomogla vratiti Stranku prava na poli-

tičku scenu. Osim mladeži, najistaknutiju ulogu u vraćanju Stranke prava na političku scenu imali su pravaši u Hrvatskom primorju, a uz njih i pravaši Varaždinske županije.¹²

Križevačka se županija našla izvan ovog prvog vala pravaške afirmacije. Otprilike u to vrijeme, tamo je korijen uhvatila druga hrvatska oporbena stranka, Neodvisna narodna stranka. Ova je stranka, koju je podupirao biskup Strossmayer, nastala u rujnu 1880. godine istupanjem 16-orice zastupnika iz Narodne stranke.¹³ Među njima se nalazio i tadašnji zastupnik izbornog kotara Sveti Ivan Žabno, trgovac i poduzetnik Gjuro Crnadak. Već na sljedećim saborskim izborima, održanima 1881. godine, Neodvisna narodna stranka je snažno zakoračila u Križevačku županiju, te je u svetoivanskom kotaru ponovo kandidirala Gjuru Crnadka, u izbornom kotaru Raven (Sveti Petar Orehovec) kandidirala je svetopetarskog trgovca Dragutina Fröhlicha, a u gradu Križevcima sveučilišnog profesora Franju Markovića. Crnadak i Marković su i izabrani u Hrvatski sabor, dok je u raven-skom (svetopetarskom) izbornom kotaru pobijedio vladin kandidat Ljudevit barun Ožegović.¹⁴ Na narednim izborima, održanima u rujnu 1884. godine, Franjo Marković je ponovo pobijedio u gradu Križevcima. Ovoga puta Dragutin Fröhlich je pobijedio u raven-skom kotaru, a Gjuro Crnadak je izgubio izbore u svetoivanskom kotaru.¹⁵ Slabije rezultate u Križevcima i njegovoj okolini Neodvisna narodna stranka polučila je na saborskim izborima održanima 1887. godine, kada je pobijedila samo u Križevcima.¹⁶ U ovo su vrijeme, dakle, Križevci bili čvrsto uporište Neodvisne narodne stranke, koja je jak utjecaj imala i u križevačkoj okolini. Prevlast u Kri-

ali koja je ostala u sastavu križevačkog upravnog kotara. *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1914.), 248.

¹⁰ *Političko i sudbeno razdijeljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, 13. Nakon razvojačenja Varaždinskog generalata, 1871., stvoren je izborni kotar s biralištem u Svetom Ivanu Žabnom, kojem su uz svetoivansku i vojakovačku općinu (satniju) pripadali i dijelovi farkaševačke i kapelske općine (satnije). »Zapisnik«, *Obzor*, 17. 8. 1871., 1.-2. U srpnju 1875., nakon pripajanja svetoivanske, vojakovačke i farkaševačke općine Križevačkoj (pod)županiji, svetoivanski izborni kotar obuhvaćao je općine Sveti Ivan Žabno, Vojakovac, Farkaševac i Vrbovec. Grad Križevci bio je samostalan izborni kotar, a općine Raven, Sveti Petar Orehovec i Sudovec nalazile su se unutar izbornog kotara s biralištem u Svetom Petru Orehovcu. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1875.* (Zagreb, 1876.), 1024. Prema izbornom zakonu iz 1881., grad Križevci ostao je samostalni izborni kotar, no od izbornog kotara u Svetom Ivanu Žabnom odvojila se općina Vrbovec, koja je pripojena izbornom kotaru koje je do 1881. imalo biralište u Svetom Petru Orehovcu, a sada u Raven. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1881.* (Zagreb, 1882.), 305.-308. Naredni ustroj izbornih kotara, onaj iz 1888., koji je naveden u glavnom tekstu, ostao je važiti do pred raspad Monarhije, osim što su se koncem 19. stoljeća svetoivanskom izbornom kotaru pripojila i dva mjesta općine Sokolovec, upravnog kotara Koprivnica: Lepavina i Branjska. »Službeno«, *Narodne novine*, 21. 5. 1895., 1.

¹¹ O ovom razdoblju hrvatske povijesti vidi: Martin Polić, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867.* (Zagreb, 1899.); Isti, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio drugi: od godine 1867. do godine 1880.* (Zagreb, 1900.); Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.).

¹² Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 14.-47.

¹³ Rudolf Horvat, *Hrvatska Podravina. Povijesne rasprave, crtice i bilješke* (Zagreb: Pramac, 1933.), 56.-57.

¹⁴ »Rezultat izbora u Hrvatskoj«, *Sriemski Hrvat* (Vukovar), 17. 9. 1881., 4.; »Rezultat izbora u Hrvatskoj«, *Sriemski Hrvat*, 21. 9. 1881., 3.

¹⁵ »Izabrani narodni zastupnici«, *Narodne novine*, 20. 9. 1884., 2.

¹⁶ »Izbori za sabor«, *Narodne novine*, 18. 6. 1887., 2.; »Izbori za sabor«, *Narodne novine*, 21. 6. 1887., 3.

ževcima ova je stranka okrunila 1886. godine, kada je za križevačkog gradskog načelnika izabran njezin prištaša, mjernik Dragutin Grdenić.¹⁷

Tijekom navedenih godina, u Križevcima i njegovoj okolici snažno je izbio trend, bitan i za kasniju pravašku povijest, čvrstog vezanja katoličkog svećenstva uz oporbenu politiku, u prvo vrijeme, naravno, uz Neodvisnu narodnu stranku. Tako je uoči izbora održanih 1881. godine veliki župan Križevačke županije izvijestio, da je katoličko svećenstvo »naročito pako u podžupaniji križevačkoj i to najvećom žestinom u arcidiakonatu kalničkom¹⁸ (stalo) na čelo opozicionalnog gibanja,« te je zaključio da agitiranje svećenika u tom kraju predstavlja »očiti boj jednog čitavog stališa protiv vladi.«¹⁹ Izvješćujući te godine o izbornom gibanju u gradu Križevcima, veliki župan je naveo da su kolovođe oporbenog pokreta u tom gradu župnik Dragutin Ferkić i njegovi kapelani Franjo (Fran) Novak i Josip Wimer.²⁰ Od ove trojice veliki župan je izdvojio »glavnog korteša« oporbenog kandidata Markovića, kapelana Frana Novaka, koji je bio i vjeroučitelj u križevačkoj pučkoj školi, zbog čega je tražio da se Novaka otpusti iz učiteljske službe i udalji iz Križevaca.²¹ Fran Novak, buduća perjanica pravaša u križevačkom kraju, ubrzo je otpušten iz učiteljske službe,²² no ostao je u Križevcima do 1886. godine, kada je dobio župu u Glogovnici kraj Križevaca.

Makar je i u izbornom kotaru Raven zabilježio »strašnu agitaciju« lokalnog katoličkog svećenstva u korist oporbenog kandidata Fröhlich, veliki župan je ovdje naveo i nekoliko svećenika, koji su agitirali u korist vladinog kandidata Ožegovića. Tako je zahvaljujući utjecaju dijela svećenstva Fröhlich uspio pridobiti izbornike općina Raven i Sveti Petar Orehovec, dok su

općina Sudovec i velik dio općine Vrbovec izbjegle »popovskom uplivu« uglavnom zahvaljujući župnicima u Rieci, Gradcu i Kalniku, te kapelanu u Visokom, koji su agitirali za Ožegovića.²³ U ovom izbornom kotaru veliki župan nije izdvojio ni jednog svećenika kao kolovođu oporbenog gibanja, nego je kao glavnu opasnost po vladajući sustav izdvojio samog Fröhlich, imućnog trgovca o kojem je materijalno ovisilo svetopetarsko stanovništvo, koje mu je zbog toga bilo i politički odano.²⁴ Nešto kasnije Dragutin Fröhlich je svojim utjecajem omogućio prodor pravaštva u križevačku okolicu.

U ovo vrijeme oslonac mađaronskom režimu u Križevcima i njegovoj okolici činili su prvenstveno činovnici. Osim njih, veliki župan je u jednom od izvještaja o tijeku izbora održanih 1881. godine spomenuo da u Križevcima uz Narodnu stranku pristaju mahom »svi izraelićani i obitelj Oštrić.«²⁵ Križevački Židovi predstavljali su malu ali vrlo poduzetnu zajednicu, organiziranu u židovsku općinu, kojoj se kroz gotovo svo vrijeme o kojem se radi u ovom članku, na čelu nalazio trgovac i poduzetnik Marko Breyer.²⁶ U ovo vrijeme Židovi su u čitavoj Hrvatskoj mahom pristajali uz režimsku Narodnu stranku, što je potenciralo antisemitske istupe oporbenih stranaka u Hrvatskoj, a koji su istupi dodatno udaljavali hrvatske Židove od oporbe. Budući da je Stranka prava u vjerskim pitanjima bila tolerantnija od Neodvisne narodne stranke, koja je uživala potporu katoličkog svećenstva, nešto se Židova kupilo i oko pravaške stranke. Nakon raskola Stranke prava, 1895. godine, ovu liberalnu crtu pravaštva naslijedila je frankovačka pravaška stranka,²⁷ oko koje su se, osobito nakon 1906. godine i raspada Narodne stranke, u većoj mjeri počeli okupljati i Židovi. Pritom su se antisemitski istupi pojedinih stranaka nastavili, ovoga puta i zbog

¹⁷ Već 1888. godine Grdenić je smijenjen jer je predvodio deputaciju Križevčana na doček biskupu Strossmayeru u Bjelovar. Tatjana Radauš, »Grdenić, Dragutin«, *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 5. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.), 151.-152.

¹⁸ Kalničkom arhidakonatu u Križevačkoj županiji pripadali su Cirkvenski i Križevački dekanat. Cirkvenski dekanat obuhvaćao je župe: Carevdar, Cirkvena, Đurđić, Rovišće, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Čvrstec i Zrinjski Topolovac, što se otprilike podudaralo s upravnim općinama Sveti Ivan Žabno i Vojakovac. Križevački dekanat obuhvaćao je župe: Dubovac, Glogovnica, Gradec, Kalnik, Križevci, Lovrečina, Miholec, Preseka, Raven, Sveti Petar Orehovec, Vrbovec i Vrbovečki Rakovec, što se otprilike podudaralo s gradom Križevcima i općinama Raven, Sveti Petar Orehovec i Vrbovec.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv (HDA), 78 - Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (2495/1881)/1881.

²⁰ HDA, PRZV, kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (2398/1881)/1881.

²¹ HDA, PRZV, kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (2709/1881)/1881.

²² HDA, PRZV, kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (3234/1881)/1881.

²³ HDA, PRZV, kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (2675/1881)/1881.

²⁴ HDA, PRZV, kutija 175., dok.: sv. 6, 1756/1881.

²⁵ HDA, PRZV, kutija 169, dok.: VI-75, 3621 (2675/1881)/1881.

²⁶ O tomu vidi: Renée Weisz-Maleček, *Židovi u Križevcima* (Zagreb: Židovska općina Zagreb, 2012.); Dobrovšak, Pernjak, *Židovi u Križevcima: povijest, značaj, naslijeđe*.

²⁷ Riječ je o Čistoj stranci prava (Starčevićевой hrvatskoj stranci prava), nastaloj nakon raskola Stranke prava, 1895. Prema njezinom dugogodišnjem vođi, Josipu Franku, njezini sljedbenici su nazivani i frankovcima. Nasuprot njima djelovala je matična Stranka prava, koja se 1903. fuzionirala s Neodvisnom narodnom strankom u Hrvatsku stranku prava.

suradnje Židova s frankovcima. Kako ćemo vidjeti, isti se proces odvijao i u Križevcima.

Što se tiče Oštrića, oni su bili ugledna križevačka obitelj, koja se najkasnije 1906. godine priklonila Hrvatsko-srpskoj koaliciji.²⁸ U ovo se vrijeme spominju dvojica braće Oštrića, posjednik Ivan (1834.-1902.), te odvjetnik i javni bilježnik u Križevcima, Ognjan Oštrić (1842.-1931.). Ivan je imao dvojicu sinova, »vlastelina« Ognjana i odvjetnika Dragutina Oštrića.²⁹ Odvjetnik Ognjan imao je brojniju obitelj, te je imao dvije kćeri, Lujzu Tereziju (rođ. 15. 1. 1881.) i Ivanu Antoniju (rođ. 12. 8. 1883.), te četiri sina: odvjetnika Ferdinanda (rođ. 8. 8. 1877.), Miroslava (30. 7. 1879.), Gjuru (13. 3. 1885.) i Ignjata Sigismunda (15. 8. 1887.).³⁰ Odvjetnik i javni bilježnik Ognjan Oštrić je bio podnačelnik Križevaca za vrijeme barem dvojice načelnika, neodvisnjaka Dragutina Grdenića³¹ i mađarona Ferde Vukića.³² Njegov nećak, odvjetnik Dragutin Oštrić, u veljači 1905. godine izabran je za križevačkog načelnika,³³ te je tu službu obnašao kratko, do srpnja iste godine.³⁴ Već u to su vrijeme Hrvatska stranka prava³⁵ i Hrvatska napredna stranka, buduće članice Hrvatsko-srpske koalicije, Dragutina Oštrića smatrale njima bliskim predstavnikom križevačkog neovisnog građanstva,³⁶ da bi ubrzo nakon ustroja Koalicije njezin tisak Oštriće ubrojio među one Križevčane i križevačke obitelji koje su se navodno »najogorčenije« borile protiv Khuenovog režima.³⁷ Koncem 1906. godine za križevačkog je načelnika izabran odvjetnik i javni bilježnik Ognjan Oštrić.³⁸ On se u narednom razdoblju počeo ubrajati među istaknutije pristaše Hrvatske napredne stranke u Križevcima,³⁹ da bi se njegov sin, odvjetnik Ferdinand Oštrić, javio kao izgledan kandidat te stranke na saborskim izborima u Križevcima, 1913. godine.

Tijekom 1880-ih godina Stranka prava se službeno nije kandidirala ni u jednom od izbornih kotara, koji su obuhvaćali Križevce i njegovu okolicu. Jedino se na izborima održanima 1881. godine u izbornom kotaru Sveti Ivan Žabno u ime Stranke prava kandidirao »umirovljeni major Knežević«, o komu se ne zna ništa, te koji se tijekom izbora nije spominjao u pravaškom tisku, pa se pretpostavlja da i nije bio službeni kandidat stranke, nego da su ga lokalni pravaši kandidirali na svoju ruku. Knežević je na ovim izborima osvojio samo šest glasova,⁴⁰ a ovih su šest glasova prvi spomen pravaštva u križevačkom kraju. Jedan od ove šestorice mogao bi biti Kneževićev kolega, umirovljeni natporučnik Šimo Ban, »čovjek vrlo ekscitabilan«, koji je u lipnju 1884. godine izabran za zamjenika općinskog načelnika u Sv. Ivanu Žabnu, no čiji izbor županijska oblast nije htjela potvrditi, jer se Ban »kod posljednjeg saborskog izbora iztaknuo kao ekscitabilni, skrajnji opozicionar.«⁴¹ Ako u to vrijeme i nemamo službenu potvrdu o nečijoj pripadnosti pravaškoj stranci, možemo pretpostaviti da su pravaškoj stranci, budući da je Neodvisna narodna stranka bila umjerena i uglađena oporbena stranka, naginjali oni oporbeni pojedinci, koji su se odlikovali neobuzdanim političkim istupima.

S priličnom sigurnošću možemo pretpostaviti da su se pravaši nalazili i u križevačkom gradskom zastupstvu, koje je 1886. godine izabralo Dragutina Grdenića za gradonačelnika. Naime, u veljači te godine grupa »vjerno odanih« Križevčana potuzila se vladi na čitaonicu Vatrogasnog društva, koja da je rasadište oporbenog duha u njihovu gradu; njezin osnivač, vatrogasni vojvoda Mirko Plohl da je »pristaša i promicatelj težnjah najpogibelnije opozicije u našoj zemlji danas postojeće«; čitaonica da se nalazi u kući »ne manjeg

²⁸ Hrvatsko-srpsku koaliciju, nastalu koncem 1905., u početku su činile Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, Srpska samostalna stranka i Srpska radikalna stranka. Vrlo brzo iz Koalicije je istupila Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, a 1907. i Srpska radikalna stranka.

²⁹ »Ivan Oštrić«, *Karlovački glasnik* (Karlovac), 5. 7. 1902., 4.

³⁰ HDA, *Matična knjiga rođenih. Župa u Križevcima*.

³¹ HDA, PRZV, kutija 320., dok.: sv. 6-69 (334/1887)/1887.

³² »Širom svieta«, *Banovac* (Petrinja), 26. 6. 1894., 3. Rade Milosavljević pogrešno navodi da je Ferdo Vukić bio gradonačelnik Križevaca od 1893. do 1901. Rade Milosavljević, *Leksikon Križevčana. Prilog poznavanju povijesti Križevaca i križevačkog kraja* (Križevci: Povijesno društvo Koprivnica, 1988.), 131. Vukić je bio križevački gradonačelnik već 1890., a u to vrijeme podnačelnik je bio Marko Breyer. »Trojedna kraljevina«, *Narodne novine*, 20. 11. 1890., 3. Tek u svibnju 1904. Vukić je napustio gradonačelnički položaj. »Križevački načelnik«, *Bjelovarski vjesnik* (Bjelovar), 7. 5. 1904., 3.

³³ »Izbor grad. načelnika«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik* (Bjelovar), 18. 2. 1905., 4.

³⁴ »Ex-lex u Križevcima«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 8. 7. 1905., 4.

³⁵ Ova je stranka nastala početkom 1903. fuzijom Neodvisne narodne stranke i matične Stranke prava.

³⁶ »Pokrajinske viesti«, *Obzor*, 16. 12. 1904., 3.; »Gradski izbori u Križevcima«, *Obzor*, 17. 12. 1904., 4-5.; »Dopisi«, *Pokret* (Zagreb), 5. 3. 1905., 6.

³⁷ »Fran Novak i poštena riječ«, *Pokret*, 7. 9. 1906., 1.

³⁸ »Izbor gradonačelnika«, *Nezavisnost* (Bjelovar), 22. 12. 1906., 5.

³⁹ »Gradski izbori«, *Pokret*, 26. 2. 1910., 6.

⁴⁰ Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 151.

⁴¹ HDA, PRZV, kutija 263., dok.: 3097/1884.

ludjaka političkog Štefa Blažinčića.« Prema izvještaju tadašnjeg gradonačelnika, mađarona Ferde Bubanovića, krojač Plohl i birtijaš Blažinčić, inače »okorieli protivnici vladajućeg sistema«, bili su gradski zastupnici. Čitaonica je držala »manje novinah tičućih se vatrogasnog društva, a najviše novine opozicionalnog duha«, među kojima je Bubanović uz naodvišnjački *Obzor* spomenuo i pravaške listove *Slobodu* i *Bič*. Osvrćući se na tvrdnje da se u čitaonici šire i zaplijenjeni primjerci ovih novina, Bubanović je naveo da ukoliko je to istina, da ti primjerci sigurno dolaze na adrese druge dvojice gradskih zastupnika, koji se odlikuju oporbenim duhom, Gjura Heruca i Stipana Sučića. U prilog Herucovom raspačavanju zabranjenog tiska govorila je i činjenica, da je on bio otac poznatog pravaša, pomoćnika u jednoj zagrebačkoj knjižari, Krunoslava Heruca,⁴² koji je 1885. godine optužen za raspačavanje saborskih govora Davida Starčevića među domobranima, nakon čega je emigrirao u Bugarsku.⁴³

Saborski izbori održani sredinom 1892. godine bili su presudni za silovit prodor pravaštva u Križevce i njegovu okolicu. U ovo je vrijeme ravenski izborni kotar, razdijeljen između križevačkog i svetoivanskog izbornog kotara, prestao postojati, te se istaknuti svetopetarski neodvišnjak, Dragutin Fröhlich, spremao kandidirati u križevačkom kotaru.⁴⁴ U kotaru Sveti Ivan Žabno kao neodvišnjak se spremao kandidirati vrbovečki župnik, Stjepan Valdec.⁴⁵ Stranka prava je u svetoivanskom kotaru najavila kandidaturu kalničkog župnika Luke Turčića,⁴⁶ a prema svemu sudeći nije se namjeravala kandidirati u neodvišnjačkom uporištu, križevačkom izbornom kotaru. Međutim, neposredno uoči izbora Neodvisna narodna stranka, koja je u ovo vrijeme već izgubila životnu snagu i bila nesposobna samostalno se upustiti u izbornu utakmicu, odlučila je apstinirati od izbora.⁴⁷ Valdec i Fröhlich povukli su svoje kandidature, a Stranka prava je iskoristila ovu prazninu, te su se njezini prvaci pojavili u Križevcima, gdje su mnogi neodvišnjaci bili nezadovoljni odlukom svoje stranke o

izornoj apstinenciji. Pravaši su posredstvom župnika Ferkića i Dragutina Fröhlich, »u čijoj grudi sasvim pravaško srce kuca«,⁴⁸ vrbovali dotadašnjeg neodvišnjaka, mjernika Dragutina Grdenića, »krstili ga na vjeru Antinu« i kao pravaša ga kandidirali u križevačkom izbornom kotaru.⁴⁹ U isto vrijeme i katoličko svećenstvo svetoivanskog kotara mahom je pristalo uz pravaškog kandidata Turčića, te je »tolikom bezobzirnošću udarilo na narodnu stranku, da se objektivni i triezni čovjek mora upravo čuditi kako je moguće da se ljudi koji pripadaju uzvišenom svećeničkom stališu u tolikoj mjeri zaborave i podadu strasti.«⁵⁰ Turčić je izbore izgubio, a Grdenić je kao prvi pravaš izabran u križevačkom izbornom kotaru.

Dragutin Grdenić je ozbiljno shvatio svoje pravaštvo te je iskreno razračunao sa svojom neodvišnjačkom prošlošću. To nam pokazuje njegovo ponašanje tijekom raskola u Stranci prava, koncem 1895. godine, kada se od matične Stranke prava odvojila grupa pravaša pod vodstvom Ante Starčevića, budućih frankovaca, te osnovala Čistu stranku prava. Uz osobne netrpeljivosti, uzrok raskolu bio je i ideološke prirode, te se očitovao u otvorenosti onih pravaša koji su pristali uz matičnu Stranku prava prema fuziji s Neodvisnom narodnom strankom, što je za sobom vuklo i potrebu prilagodbe pravaških načela načelima Neodvisne narodne stranke.⁵¹ Velika većina pravaša istog je časa pristala uz ovu pravašku struju i osudila frankovačke disidente, te se moglo očekivati da će isto učiniti i nekadašnji neodvišnjak, Grdenić. No, prema prvim vijestima o raskolu Dragutin Grdenić se pridružio disidentima i istupio iz matične Stranke prava. On je to ubrzo demantirao, napisavši da se »zasada« još nalazi u matičnoj Stranci prava, te da će konačnu odluku o svom ostanku donijeti nakon pravaške skupštine, koja će pokušat riješiti prijepor.⁵² Iako se na koncu ipak odlučio za matičnu Stranku prava, frankovci su ga nastavili ubrajati među prave pravaše, pišući povodom njegove rane smrti, 1901. godine, da je među pravaške »izdajice« stupio samo zato, »jer su

⁴² HDA, PRZV, kutija 267., dok.: 604/1886.

⁴³ Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 401. Sljedeće, 1886. godine, Heruc je iz Bugarske prešao u Rusiju, gdje je do smrti, koncem 1920-ih, radio na promicanju hrvatsko-ruskih veza. Ivan Očak, »Krunoslav Heruc, pobornik hrvatsko-ruskih veza potkraj XIX i na početku XX stoljeća«, *Historijski zbornik*, god 37 (1984.), 139.-163.; Mihail Vaščenko, Krunoslav Heruc i promidžba velikohrvatske ideje u Rusiji. Nepoznata strana djelovanja »hrvatskog konzula«, *Časopis za suvremenu povijest*, god 43 (2011.), br. 2., 577.-586.

⁴⁴ »Iz kotara križevačkoga«, *Obzor*, 19. 5. 1892., 1-2.

⁴⁵ »U Križevcih«, *Narodne novine*, 28. 5. 1892., 3.

⁴⁶ »Hrvatski izbornici!«, *Hrvatska* (Zagreb), 21. 5. 1892., 1-2.

⁴⁷ Jasna Turkalj, »Dr. Juraj Žerjavić – »spiritus agens« izbornoga pokreta i »bune« u Mariji Bistrici 1892. godine?!«, *Croatia Christiana periodica*, god. 35 (2011.), br. 67., 127.

⁴⁸ »Pišu nam iz Križevaca«, *Hrvatska*, 3. 6. 1892., 2.

⁴⁹ »Saborski izbori«, *Narodne novine*, 21. 6. 1892., 2.

⁵⁰ »U Križevcih«, *Narodne novine*, 28. 5. 1892., 3.

⁵¹ O pravaškom raskolu, njegovim uzrocima i posljedicama vidi: Matković, *Čista stranka prava*, 57.-69.

⁵² »Izjave klubu stranke prava«, *Hrvatska*, 28. 10. 1895., 1.

ga kao svoga prijatelja napastvovali, a on nije mogao inače od njih miran biti, nego da im se posve prepusti.«⁵³ Desetak godina nakon Dragutinove smrti njegov sin Radoslav važio je za »vodju« pravaštvu protivne Hrvatske napredne stranke u Križevcima.⁵⁴

U narednom razdoblju matična Stranka prava je uskom suradnjom s Neodvisnom narodnom strankom ovoj vratila vitalnost, postupno napuštajući izvorna pravaška načela: negaciju zakonitosti Hrvatsko-ugarske nagodbe i negaciju postojanja Srba u hrvatskim zemljama. Na saborskim izborima održanima 1897. godine ove dvije stranke su nastupile zajedno kao Udružena opozicija. U križevačkom izbornom kotaru Udružena opozicija je kandidirala starog zastupnika ovoga kotara, Dragutina Grdenića, a u svetoivanskom kotaru starog neodvišnjaka, književnika i odvjetnika Ivana Zahara. Čista stranka prava je u križevačkom izbornom kotaru najavila kandidaturu književnika Eugena Kumičića,⁵⁵ a Narodna stranka Josipa pl. Kiepacha. U svetoivanskom se kotaru frankovci nisu kandidirali, dok je Narodna stranka tamo kandidirala Šandora pl. Fodroczyja.

Svjestan unaprijed izgubljene bitke u križevačkom izbornom kotaru, Kumičić se tamo nije ni trudio ozbiljno agitirati,⁵⁶ a pri rijetkim obilascima toga kotara suočio se s glasinama koje je o njemu širila Udružena opozicija, »da se prodao vladi, da stoji u službi židovah, da je on sada židov, koji je u Petrinji krstio mačku i da su ga zato odonuda protjerali.«⁵⁷ Zbog toga je Kumičić ubrzo i odustao od kandidature, a za njim i Josip pl. Kiepach, pa je Grdenić jednoglasno izabran za zastupnika toga kotara.⁵⁸ Ponovo je, prema izvještaju velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije, na prostoru te županije agitaciju u korist Udružene opozicije predvodilo katoličko svećenstvo,⁵⁹ te su na tom prostoru uoči izbora počinjeni mnogi »politički izgedi«: prijetnje, premlaćivanja, širenje lažnih vijesti, navodno sve na štetu izbornika Narodne stranke. Od svih dijelova ove županije, »najveća uzrujanost za vrieme izborne agitaci-

je vladala je u občini Vrbovec«, izbornog kotara Sveti Ivan Žabno.⁶⁰ U tom su kotaru izbori poništeni, te su ponovljeni koncem iste godine. Udružena opozicija ponovo je kandidirala Zahara, dok je Narodna stranka, svjesna utjecaja katoličkog svećenstva u ovom kotaru, ovoga puta kandidirala plješivičkog župnika Mirka Ivanića. Ipak, pod utjecajem domaćeg svećenstva, koje je između ostaloga uvjeravalo ljude da Ivanić nije svećenik nego »obrijani magjaronski svjetovnjak«, poslan da prevari narod, a osobito pod utjecajem »oporbenih matadora« u ovom kotaru, vrbovečkog župnika Stjepana Valdeca, rakovačkog župnika Nikole Štoosa i gradečkog župnika Gjura Šimončića, Zahar je uvjerljivo pobijedio. Nakon pobjede organizirane su seoske proslave, na kojima je ponovo došlo do izgeda i obračuna s Ivanićevim izbornicima. Između ostalih u Vrbovcu je kao Ivanićev izbornik napadnut i budući istaknuti frankovac, učitelj iz Lovrečine, Ivan Klemen.⁶¹

Ovi događaji, međutim, još uvijek nisu značili potpuni poraz Narodne stranke u ovom kraju. Uzdrman općenito dobrim izbornim rezultatima Udružene opozicije na ovim izborima, ban Khuen Héderváry je naredne izbore iznenada raspisao prije kraja petogodišnjeg saborskog razdoblja, u studenom 1901. godine, čime je spriječio ozbiljnije oporbeno predizborno organiziranje. U križevačkom izbornom kotaru Narodna stranka je kandidirala mjesnog vlastelina Josipa pl. Kiepacha, koji je hametice porazio kandidata Udružene opozicije, glogovničkog župnika Frana Novaka. Isto tako je i u svetoivanskom kotaru kandidat Narodne stranke, Gejza pl. Josipović, uvjerljivo porazio kandidata Udružene opozicije, gradečkog župnika Gjura Šimončića.⁶² Sljedeće godine Khuenov režim je poduzeo pohod i na općine križevačkog upravnog kotara: Sveti Petar Orehovac, Vrbovec, Gradec, Raven i Sveti Ivan Žabno, gdje su pristase Narodne stranke na općinskim izborima osvojile sve općinske odbore i izabrale svoje općinske čelnike. Tom je prilikom, primjerice, u općini Sveti Petar Oreho-

⁵³ »Dragutin Grdenić«, *Starčevićanac*, 28. 2. 1901., 3.

⁵⁴ »Stenografski zapisnik IX.sjednice sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, *Narodne novine*, 13. 1. 1914.

⁵⁵ Matković, *Čista stranka prava*, 78.-79.

⁵⁶ »S. Petar Orehovac«, *Hrvatska domovina* (Zagreb), 16. 5. 1897., 2.; »Križevac, 18.svibnja 1897.«, *Hrvatska domovina*, 18. 5. 1897., 2.

⁵⁷ »Izbor u Križevcih«, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 18. 5. 1897., 3. O tvrdnjama Udružene opozicije da Čista stranka prava (ČSP) promiče židovske interese nauštrb hrvatskog naroda, koje su tvrdnje bile argumentirane židovskim porijeklom predsjednika ČSP-a, Josipa Franka, te činjenicom da se oko ove stranke, koja nije prihvaćala antisemitsku retoriku, okupljao i stanoviti broj Židova, vidi: Matković, *Čista stranka prava*, 73.-78., 123.-124. Priča o krštenju mačke odnosi se na lažnu vijest, objavljenu toga proljeća u petrinjskom listu *Banovac*, da je sisački rabin H. N. Heller u Sisku priredio krštenje mačke, kako bi izvrgnuo ruglu taj sakrament Katoličke crkve. »Senzacionalni razgovor«, *Banovac* (Petrinja), 27. 3. 1897., 3.

⁵⁸ »Brzjavi o izborih«, *Hrvatska domovina*, 22. 5. 1897., 3.

⁵⁹ HDA, PRZV, kutija 526., dok.: 6-1a, 3145/1897.

⁶⁰ HDA, PRZV, kutija 526., dok.: 6-1a, 3336/1897.

⁶¹ HDA, PRZV, kutija 526., dok.: 6-1a, 7141/1897.

⁶² HDA, PRZV, kutija 774., dok.: 6-1a, bb. U križevačkom kotaru Kiepach je osvojio 335, a Novak 90 glasova. U svetoivanskom kotaru Josipović je osvojio 243, a Šimončić 37 glasova.

vac »prvi puta srušen posjednik Dragutin Fröhlich, koji je do sada stajao u toj općini kao neoboriva pećina«, a općina se »prvi puta« našla »u rukama pristašah Narodne stranke.«⁶³

Iako se činilo da režim u križevačkoj okolici drži sve konce u svojim rukama, Narodni pokret koji je izbio 1903. godine pokazao je da stabilnost režima u križevačkoj okolici počiva na klimavim nogama. Protumađarski i protumađaronski Narodni pokret u Hrvatskoj, koji je izbio u ožujku 1903. godine i protekao se na čitavu 1903. i dio sljedeće godine, u svojoj je podlozi imao zahtjev za hrvatskom financijskom neovisnošću. Ovaj pokret, kojeg su u njegovoj prvoj fazi karakterizirali nasilni prosvjedi,⁶⁴ osobito jak odjek imao je u križevačkoj okolici, gdje se kao njegova središnja figura nametnuo glogovnički župnik Fran Novak,⁶⁵ koji je time postao karizmatična pojava križevačke političke scene.

FRANKOVAČKA STRUJA U KRIŽEVCIMA I NJEGOVOJ OKOLICI

Tijekom ovoga pokreta odvijali su se i presudni događaji na pravaškoj sceni. Početkom 1903. godine konačno su fuzionirane matična Stranka prava i Neodvisna narodna stranka u jedinstvenu Hrvatsku stranku prava, te su povedeni pregovori o fuziji između ove stranke i Čiste stranke prava. Ovoj se fuziji, uz neodvišnjačke prvake, osobito protivila Napredna omladina, protuklerikalno orijentirana frakcija unutar Hrvatske stranke prava, koja se u prosincu 1904. godine odvojila od te stranke i ustrojila se kao samostalna Hrvatska napredna stranka. Pod utjecajem ove, snažno jugoslavenski obojane političke skupine, Hrvatska stranka pra-

va je u jesen 1903. godine prekinula pregovore o fuziji s protujugoslavenskom Čistom strankom prava i okrenula se pregovorima o savezništvu sa srpskim političkim strankama.⁶⁶ Jačanje protuklerikalne struje unutar Hrvatske stranke prava i njezino napuštanje pravaških načela, uzrokovalo je osipanje njezinog članstva i njihovo pristupanje frankovačkoj Čistoj stranci prava, odnosno od 1904. godine Starčevićевой hrvatskoj stranci prava.⁶⁷

Iako su potom u mnogim mjestima Hrvatske usporo postojale lokalne organizacije Hrvatske stranke prava i Starčevićевой hrvatske stranke prava, koje su ukrštale koplja na izborima, u nekoć neodvišnjačkim Križevcima i njegovoj okolici Hrvatska stranka prava je ubrzo nestala s političke scene. Tu su se duhovi radikalno razdijelili između frankovaca i naprednjaka, te se čini kao da je Hrvatska stranka prava prešutno prepustila Križevce i njegovu okolicu svojoj mlađoj partnerici, Hrvatskoj naprednoj stranci, s kojom je u nacionalno-političkom smislu bio blizak upravo neodvišnjački element u Hrvatskoj stranci prava. To je uzrokovalo prelazak na suprotnu, frankovačku stranku ne samo nepatvorenih križevačkih pravaša, nego i onih dotadašnjih pristaša Hrvatske stranke prava, koji su se zadovoljavali s vodećom ulogom katoličkog svećenstva u društvu, a protiv čega su radikalno istupali naprednjaci. Ako je iz dosadašnjeg izlaganja jasan utjecaj katoličkog svećenstva na politička zbivanja u križevačkom kraju, onda će biti jasno i koliko je ovakav razvoj situacije išao na ruku frankovačkoj stranci. S tim u vezi jasno je i koliko je za širenje frankovačke stranke u križevačkoj okolici značilo imenovanje znamenitog frankovca, svećenika Jurja Tomca za upravitelja župe u Svetom Ivanu Žabnu, sredinom 1904. godine.⁶⁸

U ovo vrijeme izvori po prvi puta spominju frankovce u Križevcima. Koncem 1904. godine u Križevci-

⁶³ HDA, PRZV, kutija 593., dok.: 6-1a, 5623/1901. U svibnju 1903., tijekom Narodnoga pokreta, svetopetarska svjetina je u dućanu Josipa Fröhlich, u kojem se nalazio i vinski podrum, »sve razlupala i čitavu robu iznijela«, jer je ovaj »za kandidata narodne stranke glasovao«. HDA, PRZV, kutija 680., dok.: sv. 6-14, 1063(2510/1903)/1903. Nije jasno tko je taj Josip Fröhlich. Prema opisu dućana, u kojem se nalazio i vinski podrum, to bi mogao biti dućan Dragutina Fröhlich, koji se između ostalog bavio »vinotržtvom«, te je primao »vino mjesto novcah po cieni kakovu je hotio on.« HDA, PRZV, kutija 175, dok.: sv. 6, 1756/1881. Dragutin Fröhlich, koji je umro u travnju 1904., rodnom nije bio iz križevačkog kraja nego iz Varaždina, pa u Sv. Petru nije imao rodbine. Godine 1871. u Svetom Petru se oženio Katarinom rođ. Nöthig iz Đurđevca, na pregledom svetopetarskih matičnih knjiga nisam našao da su imali djece. Ako je netko zamijenio Dragutina s Josipom, bilo bi čudno da je Dragutin 1901. glasovao za mađarona, a 1902. u očima mađarona važio za »neoborivu pećinu« koju treba srušiti. Đuro Škvorc na temelju jednog drugog izvora navodi da je tih nemirnih dana, 1903. godine, Dragutin Fröhlich doduše »pod pritiskom i prijetnjom« prosvjednicima morao dijeliti namirnice iz svoje trgovine, no da mu nije uništen vinski podrum niti mu je opljačkana kuća. Đuro Škvorc, »Narodni pokret 1903. u potkalničkom kraju«, 64.-65.

⁶⁴ O Narodnom pokretu vidi: Rene Lovrenčić, *Geneza politike »novog kursa«* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1972.), 153.-184.

⁶⁵ Đuro Škvorc, »Narodni pokret 1903. u potkalničkom kraju«, 60.-63.; Mira Kolar-Dimitrijević, »Narodni pokret u Križevačkom kotaru 1903. godine«, 70.-79.; Željko Karaula, »Dolje mađarski hrvatski sabor, dolje mađaroni«. Narodni pokret 1903/1904. godine na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije«, *Cris*, god XV (2013.), 82.-83.

⁶⁶ Matković, *Čista stranka prava*, 177.-187.

⁶⁷ Mislav Gabelica, »Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)«, *Pilar*, god. VII (2012.), br. 14., 40.-47.

⁶⁸ »Novoimenovani upravitelj župe Sv. Ivan Žabno«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 16. 7. 1904., 4.

ma su se održali izbori za polovicu gradskog zastupstva, na kojima su Hrvatska stranka prava i tek formirana Hrvatska napredna stranka poduprle listu takozvanog nezavisnog građanstva, koja se kandidirala u drugom križevačkom izborništvu, unutar kojeg su glasovali manje imućni Križevčani. Pritom je naprednjački list *Pokret* među »smutljivce« koji bi mogli raditi protiv ove liste spomenuo križevačke frankovce, koji da su oduvijek bili na raspolaganju bivšem gradonačelniku Vukiću te su prijatelji križevačkih mađarona.⁶⁹ Frankovačka stranka na ovim izborima nije poduprla ni jednu listu, te se zbog bojazni da ju se i dalje ne proziva kao zapreku narodnoj slozi, općenito držala rezervirano prema ovim izborima.⁷⁰ Na izborima u drugom izborništvu spomenuta lista nezavisnog građanstva pobijedila je režimsku listu, koja se sastojala od pristaša grkokatoličkog biskupa Julija Drohobeczskog, bivšeg načelnika Ferde Vukića i »križevačkog izraela.«⁷¹ U prvom izborništvu, unutar kojega su glasovali imućniji Križevčani, izabrane su same »pristaše narodne stranke«, osim »umjerenoga oporbenjaka«, odvjetnika Dragutina Oštrića, koji je potom i izabran za križevačkog gradonačelnika.⁷² Među pristašama Narodne stranke, izabranima u prvom izborništvu nalazio se i budući frankovac, odvjetnik Stjepan pl. Pomper.⁷³

Duhovi među križevačkom oporbom, ali i općenito na križevačkoj političkoj sceni još nisu bili jasno i konačno podijeljeni, jer su se osobe, za koje se u kasnijem razdoblju pouzdano zna da su bili frankovci, kao primjerice Josip Strahinšćak, Stjepan Heruc ili Josip Valjak, tijekom ovih izbora nalazili i među izabranim gradskim zastupnicima, dakle na listi »nezavisnog gra-

đanstva« koju su podupirale Hrvatska stranka prava i Hrvatska napredna stranka, ali i među neizabranim kandidatima u drugom izborništvu, čiji su barem dio činile pristaše Narodne stranke. Ova podjela duhova bit će dovršena 1906. godine, nakon ključnih saborskih izbora koji su na duže vrijeme odredili političku sliku Hrvatske. No da je ovaj proces već sada bio u tijeku pokazuje podatak kojeg su kao kuriozitet izdvojili mnogi izvori, da na ovim izborima, na kojima je pobijedila lista nezavisnog građanstva, u križevačko gradsko zastupstvo nije izabran ni jedan katolički svećenik.⁷⁴ Ovaj podatak upućuje na to da je Hrvatska stranka prava počela dizati ruke od Križevaca i grad prepuštati protuklerikalnim naprednjacima.

Na saborskim izborima održanima početkom svibnja 1906. godine Narodna stranka je poražena. Natpolovičnu većinu mandata osvojile su oporbene stranke, pri čemu je Hrvatsko-srpska koalicija osvojila veći broj mandata od Starčevićeve hrvatske stranke prava. Kao rezultat toga Narodna stranka je koncem svibnja iste godine raspuštena, a Hrvatsko-srpska koalicija je u sporazumu s banom Teodorom Pejačevićem formirala hrvatsku vladu. Na ovim se izborima u križevačkom izbornom kotaru kandidirao glogovnički župnik Fran Novak. Njegov protukandidat iz redova Narodne stranke prvo je trebao biti kanonik Križevačkog kaptola, Gjuro Šooš, a zatim budući frankovac, križevački odvjetnik Stjepan pl. Pomper.⁷⁵ Na koncu se Narodna stranka odlučila za predstojnika vladinog odjela za pravosuđe, Luku Marjanovića, koga je Novak uvjerljivo pobijedio.⁷⁶

⁶⁹ Među križevačkim frankovcima *Pokret* je posebno spomenuo stipendistu bosanske vlade na križevačkom Višem gospodarskom učilištu, Đuru Džamonju, »koji valjda smatra svojim pozivom da križevačko nezavisno gradjanstvo uči rodoljublju.« Njemu je *Pokret* poručio da se vrati u Bosnu. »Gradski izbori u Križevcima«, *Pokret* (Zagreb), 11. 12. 1904., 1. Još u veljači 1904. Džamonja je u Križevcima »na građanskom sielu« namjeravao održati predavanje o Anti Starčeviću, što mu tom prilikom gradske vlasti nisu dopustile, pa je zbog toga prosvjedovao neki »odbor građana«, u kojem vjerojatno treba vidjeti frankovce. HDA, PRZV, kutija 694., dok.: 6-14, 6174 (960/1904)/1903. O hrvatskom novinaru i političaru u Bosni i Hercegovini, Đuri Džamonji, koji je uoči Prvoga svjetskog rata napustio starčevićanstvo i pristao uz ideju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, vidi: Tomislav Jonjić, *Ivo Pilar – pisac, političar, ideolog (1898.-1918.)* (Zagreb: AGM, 2020.), 65.

⁷⁰ »Gradski izbori u Križevcima«, *Hrvatsko pravo*, 13. 12. 1904., 3.

⁷¹ »Gradski izbori u Križevcima«, *Obzor*, 17. 12. 1904., 4-5. Izabrani su: Mirko Horvat, Josip Strahinšćak, Ljudevit Konfic, Eugen Vukić te Ferdo Horvat, čemu se *Obzor* raduje i tvrdi da su se nalazili na listi »neodvisnog gradjanstva«. No, *Bjelovarsko-križevački vjesnik* navodi da je u drugom izborništvu »neovisno građanstvo« kandidiralo: Dragutina Grlocija, Stjepana Heruca, Stjepana Kolarića ml., Imbru Sviličića i Viktora pl. Šimončića. »Izbori«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 10. 12. 1904., 3. Isti list zatim navodi imena izabranih zastupnika koje navodi i *Obzor*, te imena kandidata u drugom izborništvu koji nisu izabrani, a među kojima su osim petorice navedene u broju tog lista od 10. 12., navedeni još i: Franjo Bošnjak, Vatroslav Oštrić, Josip Valjak, Konrad pl. Ceraj Cerić, Jakob Hirschl i Dragutin Kovačić ml.; »Izbori«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 17. 12. 1904., 3. Mislim da je *Obzorova* verzija ispravnija jer su prema vladinom izvješću u drugom izborništvu pobijedili »izključivo opozicionalci«. HDA, PRZV, kutija 676., dok.: 6-13, 4680/1904.

⁷² HDA, PRZV, kutija 676., dok.: 6-13, 4680/1904.

⁷³ Osim Pompera i Oštrića, u prvom su izborništvu izabrani i: Aleksander Benak, Tomo Horvat i Hinko Pscherhof.

⁷⁴ »Gradski izbori«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 24. 12. 1904., 4.; »Gradski izbori u Križevcima«, *Hrvatsko pravo*, 16. 12. 1904., 3.; HDA, PRZV, kutija 676., dok.: 6-13, 4680/1904.

⁷⁵ »Iz križevačkog kotara«, *Hrvatsko pravo*, 27. 4. 1906., 3.; »Izbori«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 28. 4. 1906., 3.

⁷⁶ HDA, PRZV, kutija 774., dok.: 6-1a, bb. Novak je osvojio 284, a Marjanović 84 glasa.

Još uoči izbora frankovačka Starčevićeva hrvatska stranka prava svojatala je Novaka i predstavljala ga kao svoga kandidata.⁷⁷ S druge strane Hrvatska napredna stranka je nakon izbora tvrdila da Novak do izbora nije pripadao frankovačkoj stranci, nego da se kandidirao kao izvanstranački kandidat uz podršku križevačkih pravaša ali i naprednjaka. Ovim posljednjima da je svečano obećao da će u slučaju izbora »ostati kao oporbenjak izvan stranaka«, no nakon izbora da je pogazio riječ »stupivši u Frankovu stranku i primivši pače u frankovačkoj stranci mjesto potpredsjednika.«⁷⁸ Novak je priznao da je takvo obećanje dao, ali se branio da se za njega oduvijek znalo da je pravaš i da su naprednjaci to obećanje od njega izvukli na prevaru.⁷⁹ Novak, koji je do tada bio pravaš te je pristajao uz Hrvatsku stranku prava, svoj je politički put nastavio kao frankovac, trajno opterećen pogaženom riječju na što su ga podsjećali njegovi protivnici nazivajući ga, primjerice, »vjerolomnikom«, »prostim lašcem« ili »moralnom lješinom«.

Dublji trag Hrvatska stranka prava je ostavila u svetoivanskom izbornom kotaru. U tom je kotaru Starčevićeva hrvatska stranka prava kandidirala upravitelja svetoivanske župe, karizmatičnog Jurja Tomca. Narodna stranka je kandidirala načelnika vrbovečke općine, Antuna Slapničara, Hrvatsko-srpska koalicija bjelovarskog odvjetnika, Milana Rojca, a Hrvatska pučka seljačka stranka svoga vođu, Stjepana Radića.⁸⁰ Uoči izbora Slapničar, Rojc i Radić su povukli kandidature, te je Tomac izabran jednoglasno.⁸¹ On je na ovim izborima bio izabran u još dva izborna kotara, Novom Marofu i Biškupcu. Odlučio je zadržati biškupečki kotar, zbog čega su novi izbori u svetoivanskom kotaru raspisani za konac lipnja iste godine. Na njima se kandidirao pristaša Hrvatske stranke prava, jedan od »oporbenih matadora« u križevačkom kraju, gradečki župnik Gjuro Šimončić, a Starčevićeva hrvatska stranka prava je uz Tomčevu preporuku kandidirala vjeroučitelja u Zagrebu, Karla Bošnjaka.⁸² Uz njih se kandidirao i naprednjak Lav Mazzura, sin jednog od utemeljitelja Neodvisne narodne stranke, Šime Mazzure.⁸³

Tijekom izbora Šimončić je odustao od kandidature, te je dio svećenika u svetoivanskom kotaru agitirao za naprednjaka Mazzuru. U tomu su se isticali i ostali »oporbeni matadori« u tom kotaru, rakovački župnik Nikola Štoos zajedno sa svojim kapelanom, Mirkom Tepešom,⁸⁴ te vrbovečki župnik Stjepan Valdec.⁸⁵ Frankovci su obratili veliku pozornost svećeničkoj oporbi u vrbovečkom kraju, te je Fran Novak u tisku istaknuo »susretljivost« predsjednika Starčevićeve hrvatske stranke prava, Josipa Franka, prema kleru svetoivanskog izbornog kotara, a osobito prema kleru vrbovačke okolice, navodeći Frankovo obećanje, »da pogledom na kler kotara izbornoga sv. Ivan Žabno, naročito pako na okolicu vrbovačku, ne može nitko drugi u ime naše starčevićanske stranke kandidirati, nego samo svećenik.«⁸⁶ Dio svećenika, poput vrbovačkog kapelana Stjepana Pavunića, župnika u Dubravi Ante Žugčića i njegova kapelana Krešimira Derkosa, te svetoivanskog župnika Jerka Milkovića, agitirao je za Bošnjaka,⁸⁷ a uz njih su glavni teret agitacije za Bošnjaka ponijeli pučki učitelji: Milan Fraisman, Dragutin Bednjanec, Ivan Klemen i Franjo Arbes.⁸⁸ Na izborima je Bošnjak uvjerljivo pobijedio Mazzuru.⁸⁹

Od ovih se izbora u svetoivanskom kotaru Hrvatska stranka prava više ne spominje, a glavnu i jedno vrijeme jedinu oporbu Starčevićевой hrvatskoj stranci prava u tom kotaru od tada je predstavljala Hrvatska napredna stranka. Svećenička oporba frankovcima jedno vrijeme je utihnula, da bi se kasnije ponovo javila kao potpora frankovačkim disidentima, milinovcima. Njezini predstavnici su ponovo bili župnici Šimončić, Štoos i Valdec.

Možda ni u jednom dijelu Hrvatske pučko učiteljstvo nije pristajalo uz Starčevićevu hrvatsku stranku prava, kao što je bio slučaj u križevačkom kraju. U prosincu 1906. godine »učiteljstvo križevačkog kotara« sa svoje je glavne skupštine poslalo pozdrave frankovačkim saborskim zastupnicima, koji su se u Saboru založili za poboljšanje materijalnih uvjeta pučkog učitelj-

⁷⁷ »Križevački kotar«, *Hrvatska zastava* (Zagreb), 20. 4. 1906., 4.

⁷⁸ »Složna braća«, *Pokret*, 28. 8. 1906., 1.

⁷⁹ »Križevačke stvari«, *Hrvatsko pravo*, 25. 9. 1906., 1.

⁸⁰ »Saborski kandidati«, *Hrvatsko pravo*, 2. 5. 1906., 1.

⁸¹ »Viesti sa birališta«, *Hrvatsko pravo*, 5. 5. 1906., 4.

⁸² »Naknadni izbor u Sv. Ivan Žabno«, *Hrvatsko pravo*, 25. 5. 1906., 2.

⁸³ »Kotar Sv. Ivan Žabno«, *Hrvatska zastava*, 21. 6. 1906., 2-4.

⁸⁴ »Naknadni izbori«, *Hrvatsko pravo*, 20. 6. 1906., 2.

⁸⁵ »Izbor u Sv. Ivanu Žabnom«, *Hrvatsko pravo*, 30. 6. 1906., 3.

⁸⁶ »Da se razumijemo«, *Hrvatsko pravo*, 25. 6. 1906., 1.

⁸⁷ »Križevačko »Pravo« o izboru dra. Bošnjaka u Sv. Ivanu Žabno«, *Hrvatsko pravo*, 7. 7. 1906., 5.

⁸⁸ »Ponovni izbori«, *Hrvatska zastava*, 5. 7. 1906., 1-4.; »Naknadni izbori«, *Hrvatsko pravo*, 20. 6. 1906., 2.;

⁸⁹ HDA, PRZV, kutija 774., dok.: 6-1a, bb. Bošnjak je osvojio 222, a Mazzura 56 glasova.

stva,⁹⁰ a prosvjed zastupnicima Koalicije, koji su se usprotivili frankovačkom prijedlogu.⁹¹ Među ovim učiteljima, osim Fraismana, Klemena i Arbesa, nalazili su se i učitelj u Sv. Petru Čvrstecu, Stjepan Köhler, te učitelj u Svetoj Heleni, književnik Milutin Mayer.⁹² U to je vrijeme Starčevićeva hrvatska stranka prava, koja je već imala svoje strukovne organizacije: radničku,⁹³ studentsku⁹⁴ i organizaciju trgovačke mladeži, ustrojila i učiteljsku organizaciju. U njoj su čelne položaje zauzimali učitelji križevačkog kotara, pa je njezin predsjednik bio Stjepan Köhler, potpredsjednik Ivan Klemen, tajnik Franjo Arbes, a među odbornicima nalazio se i Milutin Mayer.⁹⁵

Pučko učiteljstvo imalo je istaknutu ulogu u izgradnji frankovačke stranačke infrastrukture u križevačkom kraju. U kolovozu 1906. godine osnovana je frankovačka organizacija za Rakovac i okolicu (Hudovo, Lipnicu, Dropčevac, Dvorišće, itd.). Za predsjednika ove organizacije izabran je ravnajući učitelj u Rakovcu, Milan Fraisman, a za tajnika učitelj u Negovcu, Dragutin Bednjaneć.⁹⁶ U rujnu 1906. godine osnovana je frankovačka organizacija u Gaju kod Vrbovca,⁹⁷ a u studenom i u samom Vrbovcu.⁹⁸ Na čelu obje organizacije nalazio se učitelj u Dijanešu, Ivan Klemen.⁹⁹ U ožujku 1907. godine ustrojena je frankovačka organizacija u Svetom Ivanu Žabnom, kojoj je za tajnika izabran mjesni učitelj, Franjo Arbes.¹⁰⁰ U izvorima se spominje i frankovački klub u Farkaševcu, no ne navodi se sastav njegovog odbora.¹⁰¹ Tek se zna da je u Farkaševcu uz frankovce pristajao i mjesni učitelj, Srećko Johanes.¹⁰²

Usporedo s križevačkom okolicom, frankovci su pletli svoju stranačku infrastrukturu i u Križevcima. Nakon raspuštanja Narodne stranke, koncem svibnja 1906. godine, križevački mađaroni su se ili politički pasivizirali, ili su prišli dvjema drugim strankama, oporbnoj Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava i Hrvatskoj naprednoj stranci, koja je kao dio Hrvatsko-srpske koalicije postala vladajućom strankom u Hrvatskoj. Križevački Židovi su mahom prišli Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava, pa je naprednjački tisak pisao da ni u jednom gradu nije toliko očit frankovačko-mađaronski savez, kao u Križevcima. Prema *Pokretu*, tamo se »najcrnije natražnjaštvo, kojega su predstavnici zasukani i do zla boga nesnosni furtimaško-frankovački popovi«, sastalo »u slatkim i toplom zagrljaju sa gotovo svim križevačkim židovima, za koje valja konstatovati, da su listom gotovo svi stupili u »opoziciju« tek sada, kad je upravu posala uzela u svoje ruke tzv. narodna vlada, dočim su uvijek prije uz časte iznimke lomili koplje za sve magjarske sustave i vladavine«. Taj se »šaroliki«, frankovački svijet u Križevcima nalazio pod vodstvom glogovničkog župnika Novaka.¹⁰³

Židovi su se našli i u frankovačkoj organizaciji u Križevcima, ustrojenoj u listopadu 1906. godine.¹⁰⁴ Predsjednik ove organizacije, postolar Josip Strahinšćak, te njezini odbornici: već spomenuti krčmar Stjepan Blažinić, trgovac Ivan Breyer, te krčmar Gjuro Jakopović, još su 1894. potpisali brzojavni pozdrav Anti Starčeviću prilikom proslave polaganja kamena temeljca za Starčević dom.¹⁰⁵ Među odbornicima ove orga-

⁹⁰ »Učiteljska skupština u Križevcima«, *Hrvatsko pravo*, 13. 12. 1906., 3.

⁹¹ »Učiteljstvo proti dr. Peri Magdiću«, *Hrvatsko pravo*, 7. 12. 1906., 4.

⁹² O Milutinu Mayeru vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, »Prilog biografiji Milutina Mayera, učitelja u Svetoj Heleni i pisca povijesnih romana«, *Cris*, god. 7 (2005.), 73.-88.

⁹³ O frankovačkoj radničkoj organizaciji, vidi: Matković, *Čista stranka prava*, 226.-241.

⁹⁴ O frankovačkoj studentskoj organizaciji, vidi: Mislav Gabelica, »Mladohrvatski pokret do odvajanja od Starčevićeve hrvatske stranke prava 1910. godine«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, god. 34 (2016.), 213.-238.

⁹⁵ »Klub učitelja Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 22. 8. 1907., 3. Među odbornicima nalazila se i sestra Karla Bošnjaka, učiteljica u Pleternici Slava Bošnjak, te pedagog Vjekoslav Košćević, učitelj u zagrebačkoj pučkoj školi u Krajiškoj. O Slavi Bošnjak vidi: Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2020.), 180. O Vjekoslavu Košćeviću vidi: Elizabeta Serdar, »Doprinos Vjekoslava Košćevića pokretu za umjetnički odgoj u Hrvatskoj«, *Analiza povijesti odgoja*, god. 15/16 (2018.), 37.-57.

⁹⁶ »Rakovac«, *Hrvatska zastava*, 30. 8. 1906., 4.-5.

⁹⁷ »Pokrajinske viesti«, *Hrvatsko pravo*, 5. 9. 1906., 3.

⁹⁸ »Starčevićanska organizacija u Vrbovcu«, *Hrvatska zastava*, 29. 11. 1906., 6-7.

⁹⁹ »Sud hrvatskog naroda«, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., prilog

¹⁰⁰ »Pobjeda u Sv. Ivanu Žabno«, *Hrvatska zastava*, 7. 3. 1907., 7.

¹⁰¹ »Pisma Hrvatskoj zastavi«, *Hrvatska zastava*, 15. 8. 1907., 5.

¹⁰² »Pisma Hrvatskoj zastavi«, *Hrvatska zastava*, 13. 9. 1906., 4-5.

¹⁰³ »Složna braća«, *Pokret*, 28. 8. 1906., 1.

¹⁰⁴ »Starčevićanska skupština u Križevcu«, *Hrvatsko pravo*, 15. 10. 1906., 1.; Skupština starčevićanaca«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 20. 10. 1906., 3.

¹⁰⁵ *Izjave za Stranku prava. Pismeni i brzojavni pozdravi stigili na svetkovinu dana 26. lipnja 1894.* (Zagreb, 1894.), 47.-48. O njihovim zanimanjima, vidi: Tomislav Bogdanović, »Križevački obrt, trgovina i tvornice od 1880. godine do kraja Prvog svjetskog rata«, *Cris*,

nizacije nalazili su se i brijač Dragutin Grloci, čizmar Valek Novak, krčmar Dragutin Kolarić te krojač Nikola Mihajlić, koji je kao gradski zastupnik, 1903. godine, važio za »moćnika među križevačkim oporbenjacima«, te za vođu grupe, koja je prema vladinom izvješću terorizirala »miran i trijezan element« u križevačkom gradskom zastupstvu.¹⁰⁶ Najobrazovaniji odbornik ove organizacije bio je Židov, odvjetnik Vilim Breyer,¹⁰⁷ a u njezinom odboru nalazio se i neki Nikšić, radnik u tvornici drvene robe u vlasništvu Židova Hinka Schwartz, za koga su križevački naprednjaci tvrdili da kao frankovac prisiljava svoje radnike da posjećuju frankovačke skupštine.¹⁰⁸

TRIJUMF FRANKOVACA U KRIŽEVCIMA I OKOLICI

Koncem 1906. godine politička situacija u Križevcima bila je oštro polarizirana, te su izbijali fizički obračuni između pristaša frankovačke i naprednjačke stranke.¹⁰⁹ U to vrijeme održani su izbori i za križevačko gradsko zastupstvo, na kojima se obzirom na to što je staro gradsko zastupstvo u kolovozu 1905. godine bilo raspušteno,¹¹⁰ biralo svih dvadeset zastupnika, od čega deset u prvom i deset u drugom izborništvu.¹¹¹ Na izborima, održanima 23. i 24. listopada 1906. godine, frankovci su osvojili 12 mandata, od čega dva mandata u

prvom i svih deset mandata u drugom izborništvu.¹¹² Očekivao se izbor frankovačkog gradonačelnika, međutim za gradonačelnika je »jednoglasno« izabran naprednjak, odvjetnik Ognjan Oštrić,¹¹³ a tek je za podnačelnika, opet jednoglasno, izabran frankovac Nikola Mihajlić.¹¹⁴ Ovakav izbor čelnika križevačke gradske uprave zasigurno je bio plod dogovora između Starčevićeve hrvatske stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije, pri kojem su frankovci kao jača stranka u zamjenu za stanovitu protuuslugu izašli ususret Koaliciji i prepustili joj gradonačelničko mjesto u Križevcima.¹¹⁵ Ovu trgovinu frankovac Stjepan pl. Pomper, koji je gradonačelnički položaj možda očekivao za sebe, nije mogao probaviti, te je uoči glasanja o gradonačelniku položio mandat gradskog zastupnika.¹¹⁶

Postojanje sporazuma između križevačkih frankovaca i naprednjaka potvrđuju događaji vezani uz Željezničarsku pragmatiku, zakonsku osnovu podnesenu u svibnju 1907. godine u Ugarsko-hrvatskom saboru, kojom se trebao ozakoniti mađarski kao službeni jezik na željeznicama u Hrvatskoj. Podnošenjem te osnove raskinut je savez između ugarske vlade i Hrvatsko-srpske koalicije, koja je zatim u Ugarsko-hrvatskom saboru povelu opstrukciju radi sprečavanja donošenja toga zakona.¹¹⁷ Tijekom ove opstrukcije jedan od hrvatskih delegata u Ugarsko-hrvatskom saboru, križevački biskup Julije Drohobeczky, koji je nakon raspuštanja Narodne stranke prišao Hrvatsko-srpskoj koaliciji i kao virilist stupio u Hrvatski sabor, izjasnio se u prilog

god. 13 (2011.), 260.-283.

¹⁰⁶ HDA, PRZV, kutija 675., dok.: 6-13, 6979/1903.

¹⁰⁷ Dobrovšak, Pernjak, *Židovi u Križevcima*, 61.

¹⁰⁸ »Dopis«, *Pokret*, 16. 10. 1906., 3-4.

¹⁰⁹ »Politička tučnjava«, *Nezavisnost* (Bjelovar), 8. 12. 1906., 6.

¹¹⁰ »Raspust grad. zastupstva«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 26. 8. 1905., 4.

¹¹¹ Prema *Zakonu ob ustroju gradskih obćinah* iz lipnja 1895., Križevci su spadali u rang gradova izjednačenih s kotarima a podređenih županijskoj oblasti. Na temelju toga zakona, Križevci su prema broju stanovnika imali 20 zastupnika u gradskom zastupstvu. Križevački izbornici su prema dohotku bili podijeljeni na dva izborništa, pri čemu je svako izborništvo biralo po 10 zastupnika u gradsko zastupstvo. Mandat gradskih zastupnika trajao je šest godina, s time da se svake tri godine birala nova polovica zastupnika. U slučaju raspuštanja zastupstva obavljali bi se novi izbori za cjelokupno zastupstvo, te bi se nakon tri godine ždrijebom odlučilo koji će zastupnici istupiti iz zastupstva radi izbora nove polovice zastupnika. *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1895.* (Zagreb, 1895.), 219.-250.

¹¹² »Starčevićanska pobjeda u Križevcu«, *Hrvatsko pravo*, 26. 10. 1906., 3.; »Izbor gradskog zastupstva, *Nezavisnost*, 1. 12. 1906., 4., 3. U drugom izborništvu izabrani su: Valek Novak, Dragutin Grloci, Ljudevit Konfic, Josip Strahinščak, Nikola Mihajlić, Marko Novak, Gjuro Jakopović, kovač Ignjat Forko, Stjepan Kolarić ml., te krčmar Mirko Horvat. U prvom izborništvu izabrani su: križevački župnik Žiga Ferkić, pivar Josip Katz, profesor Andrija Lenarčić, kanonik Gjuro Šooš, mesar Stjepan Kolarić, trgovac Ignjat Breyer, odvjetnik Ognjan Oštrić, Tomo Horvat, odvjetnik Dragutin Oštrić, i odvjetnik Stjepan pl. Pomper. Ako se zna da je u prvom izborništvu Stjepan Pomper nedvojbeno izabran kao frankovac, nije jasno tko je drugi frankovac izabran u prvom izborništvu. Za to mjesto konkuriraju župnik Ferkić i dvojica Židova: Josip Katz i Ignjat Breyer.

¹¹³ »Izbor gradonačelnika«, *Nezavisnost*, 22. 12. 1906., 5.

¹¹⁴ »Gradsko zastupstvo«, *Nezavisnost*, 29. 12. 1906., 4.

¹¹⁵ Ako je takve trgovine bilo, dojmama sam da su je frankovci uvjetovali time da prestanu ružni i prostački napadi na župnika Frana Novaka, o komu su naprednjaci iz dana u dan pisali kao o ništariji koja je izigrala navedeni dogovor. Nakon Oštrićevog izbora napadi na Novaka jedno vrijeme prestaju.

¹¹⁶ »Odstup od gradskog zastupstva«, *Nezavisnost*, 5. 1. 1907., 6.

¹¹⁷ Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1960.), 178.-202.

Željezničarske pragmatike, zbog čega je isključen iz Hrvatsko-srpske koalicije.¹¹⁸ Dok je službeno stajalište Starčevićeve hrvatske stranke prava, koje je slijedilo većina frankovačkih lokalnih organizacija, bilo da je Hrvatsko-srpska koalicija, time što vodi nagodbenu politiku i što se upušta u sporazume s ugarskom vladom, suodgovorna za donošenje Željezničarske pragmatike,¹¹⁹ u Križevcima su se frankovci solidarizirali s Koalicijom. Tamo su naprednjaci i frankovci izdali zajednički proglas protiv Drohobeczskog, te povelu demonstracije tijekom kojih su porazbijali stakla na biskupskom dvoru.¹²⁰

Kako su se približavali izvanredni saborski izbori, frankovačko-naprednjački jaz u Križevcima ponovo se produbio. Na skupštini frankovačke organizacije u Križevcima, održanoj u siječnju 1908. godine, odlučeno je o ponovnoj kandidaturi Frana Novaka na narednim saborskim izborima, te se raspravljalo o razlozima zašto »organizacija starčevićanaca stoji na toli slabom stepenu.« U sklopu te rasprave tajnik ove organizacije, Dragutin Kolarić, branio se od »kleveta« da je pristaša Hrvatske napredne stranke,¹²¹ a dotadašnji predsjednik organizacije, Josip Strahinšćak, dao je ostavku te je umjesto njega za predsjednika izabran križevački kapelan Josip Valjak.¹²² Ako su frankovci sa svoje strane, izabравši mlađe i agilnije vodstvo te očistivši organizaciju od naprednjačkih nazora, zaoštrili politiku prema naprednjacima, ovi su se sa svoje strane vratili staroj protufrankovačkoj retorici, izrugujući se sa svećeničko-židovskom spregom u frankovačkoj organizaciji, te sa »lažcem« Franom Novakom.¹²³

Na izborima održanima kocem veljače 1908. godine, Starčevićeva hrvatska stranka prava je ponovo kandidirala Frana Novaka u križevačkom i Karla Bošnjaka

u svetoivanskom izbornom kotaru. Osim toga, u novogradiškom izbornom kotaru stranka je kandidirala križevačkog odvjetnika Stjepana pl. Pompera, a u novskom izbornom kotaru dijaneškog učitelja, Ivana Klemen. U novogradiškom izbornom kotaru Pomper je na užim izborima tijesno izgubio od kandidata Hrvatsko-srpske koalicije, Aleksandra Badaja.¹²⁴ U izbornom kotaru sa sjedištem u Novskoj, Ivan Klemen je na užim izborima izgubio od kandidata Koalicije, književnika Augusta Harambašića.¹²⁵

Novakov protukandidat u križevačkom izbornom kotaru bio je potpredsjednik Hrvatske napredne stranke, Križevčanin Milan Heimerl. Pred izbore je županijska oblast izrazila »ozbiljnu bojazan« da bi u Križevcima »moglo doći do sukoba između izbornika starčevićeve stranke i stranke naprednjačke«, zbog čega je zatraženo prisustvo vojske tijekom izbora.¹²⁶ Ova bojazan uzrokovana je nasiljem Novakovih izbornika iz sela Bočkovac i Kalnik, koji su batinama rastjerali pripadnike križevačkog Sokola, kada su u njihovom kraju agitirali za Heimerla.¹²⁷ Izbori su ipak prošli mirno, te je Novak, osvojivši 336 glasova uvjerljivo pobijedio Heimerla, koji je dobio 50 glasova.¹²⁸ Teško se mireći s uvjerljivim porazom jednoga od svojih vođa, naprednjaci su pisali da su se u Križevcima kandidirali samo zato da pokažu »da se i u ovoj »kuli frankovštine« diže pamet i poštenje proti zulumu i fanatizmu po popovima nahuškane i zavedene svjetine.« Za Novaka su naveli da je on »debelo u vlastitoj ograničenosti i lažljivosti zagrezao, da je to počelo i samim telićima smrdjeti.« Za Heimerla da je glasovalo sve što je pametno u kotaru, a za Novaka »svi popovi u kotaru« s kojima su se slizali »svi križevački židovi.«¹²⁹ U svetoivanskom izbornom kotaru Hrvatsko-srpska koalicija se nije usudila kandidirati,

¹¹⁸ Anto Lešić, »Drohobeczký, Julije«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.)

¹¹⁹ »Proglas zastupnika Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvat* (Gospić), 20. 7. 1907., 1-2.; »Hrvatski zastupnici u Pešti«, *Hrvat*, 23. 11. 1907., 1.; »Politička situacija«, *Hrvatske pravice* (Varaždin), 6. 7. 1907., 3-4.; »Željezničarska pragmatika«, *Hrvatske pravice*, 13. 7. 1907., 7. »Govor nar. zast. dra. Ive Elegovića«, *Hrvatske pravice*, 23. 11. 1907., 2-3.

¹²⁰ »Demonstracije«, *Nezavisnost*, 20. 7. 1907., 6.

¹²¹ U ovo je vrijeme Dragutin Kolarić bio i član uprave križevačkog Sokola, u kojem je prema tvrdnji frankovaca bilo uporište križevačkih naprednjaka. »Križevački kotar«, *Hrvatsko pravo*, 1. 2. 1908., 2.

¹²² »Skupština starčevićanaca«, *Nezavisnost*, 11. 1. 1908., 5.

¹²³ »Frankovci križevački spremaju već parade«, *Pokret*, 22. 2. 1908., 3. Osvrćući se na napade na Židove i katoličko svećenstvo, Fran Novak je primijetio da naprednjaci nikad ne napadaju pravoslavnu vjeru i njezino svećenstvo, nego da srpstvo, bilo ono vjersko ili političko, uvijek uzimaju u zaštitu, iako ono ugrožava vitalne interese hrvatskog naroda. Isto tako ne napadaju kalviniste i luterane, koji da su »najveći propagatori magjarizacije u Hrvatskoj.« Zato napadaju katoličko svećenstvo, koje da je više nego ijedan drugi stalež dalo boraca za hrvatsku slobodu, te pripadnike židovske vjere, koji da se, barem u Križevcima, osjećaju isključivo Hrvatima. »Križevački kotar«, *Hrvatsko pravo*, 10. 2. 1908., 1.

¹²⁴ O tom izboru vidi: Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 115.-117.

¹²⁵ *Isto*, 209.-210.

¹²⁶ HDA, PRZV, kutija 726, dok.: 6-1a, 634 (903/1908)/1908.

¹²⁷ »Križevački kotar«, *Hrvatsko pravo*, 25. 1. 1908., 1-2.; »Križevački kotar«, *Hrvatsko pravo*, 1. 2. 1908., 2.; »Fran Novak i križevački sokolaši«, *Pokret*, 30. 1. 1908., 3.

¹²⁸ HDA, kutija 726., dok.: 6-1a, 1085(919/1908)/1908.

¹²⁹ »Izbor u Križevcima«, *Pokret*, 10. 3. 1908., 3.

nego je tamo u izbornu utakmicu sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava ušla Hrvatska pučka seljačka stranka, koja je kandidirala Vinka Lovrekovića. Ponovo je uvjerljivo pobijedio Bošnjak, koji je osvojio 270, prema 44 glasa koja je osvojio Lovreković.¹³⁰

U ovo vrijeme Starčevićeva hrvatska stranka prava nalazila se na vrhuncu svoje snage, te je na ovim izborima osvojila najviše mandata od svih pojedinačnih stranaka.¹³¹ Činilo se da stranka može samo rasti, kada joj se u travnju 1908. godine dogodio raskol. Ovaj novi pravaški raskol izazvala je grupa frankovaca pod vodstvom Mile Starčevića (milinovci), koja je istupila iz stranke nezadovoljna stranačkom politikom. Za razliku od tvrde frankovačke struje, koja je polazila prvenstveno s protujugoslavenskog stanovišta, zbog čega je glavnog protivnika vidjela u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, milinovačka struja, koja je potom ustrojila vlastitu Starčevićevu stranku prava, polazila je prvenstveno s protunagodbenog stajališta, te je glavnog protivnika vidjela u mađarskoj hegemoniji. Ovakva je politika milinovce gurala u naručje Koalicije te im je postupno otvarala jugoslavenske horizonte.¹³²

Zastupnik Karlo Bošnjak ostao je uz tvrdnu frankovačku struju, odnosno matičnu Starčevićevu hrvatsku stranku prava, te su uz tu stranku ostale i frankovačke organizacije u Rakovcu, Svetom Ivanu Žabnom,¹³³ Gaju i Vrbovcu.¹³⁴ Za razliku od Bošnjaka, Fran Novak se našao među grupicom frankovačkih zastupnika, koji se prvo vrijeme nisu mogli opredijeliti ni za jednu od dviju struja, odnosno stranaka,¹³⁵ te se ni frankovačka organizacija u Križevcima dugo vremena nije opredijelila ni za jednu stranu. Još u rujnu 1908. godine, kada je na izborima za skupštinu Bjelovarsko-križevačke županije u Križevcima naprednjak Viktor Šimunčić pobijedio je frankovca Stjepana Heruca, frankovački tisak je pisao da je uzrok toga poraza u nehaju križevačke frankovačke organizacije kojem je izvor »u njihovoj neutralnosti

koju zauzeše sa svojim zastupnikom u našem stranačkom sporu.« jer »neutralnost nužno ubija volju za sva-ki rad, dok samo odlučni ljudi, koji znadu što hoće, ubiru uspjehe.«¹³⁶ Tek u studenom 1908. godine Novak se odlučio za Starčevićevu hrvatsku stranku prava,¹³⁷ nakon čega je uz tu stranku pristala i frankovačka organizacija u Križevcima.¹³⁸ Unatoč dugotrajne neutralnosti Križevaca u frankovačkom sporu, milinovačka struja, koja čini se općenito nije imala kapacitet nametnuti se u urbanoj sredini, nije pokušavala prodrijeti u Križevce. Određeni prodor milinovci su ostvarili u vrbovečkom kraju, gdje su stupili u odnos s »poznatim slavosrbima«, župnicima Štoosom i Valdecem,¹³⁹ te u Gradac, u domeni župnika Gjura Šimončića.¹⁴⁰

POLITIČKA SITUACIJA U KRIŽEVCIMA I OKOLICI UOČI PRVOGA SVJETSKOG RATA

Nakon Novakovog povratka frankovcima, križevački frankovci su prvi ispit snage imali na izborima za polovicu gradskog zastupstva, koji su se održali u veljači 1910. godine. Na ovim su izborima križevački naprednjaci nastupili kao režimska politička snaga, jer je u to vrijeme Nikola Tomašić imenovan hrvatskim banom na temelju sporazuma s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Ovim sporazumom Tomašić je osigurao podršku svojoj vladi, a zauzvrat se obvezao provesti izbornu reformu, kojom je uz povećanje broja izbornika zadržao staru podjelu izbornih kotara, koja je jamčila političku dominaciju Koalicije u Hrvatskom saboru.¹⁴¹ Frankovci u prvom križevačkom izborništvu nisu isticali svoje kandidate, nego su poduprli nestranačku listu, nasuprot druge nestranačke liste, na kojoj se nalazio bivši križevački načelnik, naprednjak Ognjan Oštrić.¹⁴² U drugom

¹³⁰ HDA, PRZV, kutija 726., dok.: 919/1908.

¹³¹ Starčevićeva hrvatska stranka prava osvojila je 24 mandata. Hrvatsko-srpska koalicija osvojila je 54 mandata, od čega Hrvatska stranka prava 23, Hrvatska napredna stranka 4, Srpska samostalna stranka 17, te Samostalni klub unutar Koalicije 10.

¹³² O tomu: Mislav Gabelica, »Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.-1914.)«, u: Zdravka Jelaska Marijan, Zlatko Matijević, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.), 283.-303.

¹³³ »Sud hrvatskog naroda o razkolu u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava«, *Hrvatska zastava*, 7. 5. 1908., 3-8.

¹³⁴ »Sud hrvatskog naroda o razkolu u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava«, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 14. 5. 1908., prilog

¹³⁵ »Na znanje pristašama Starčevićeve stranke prava«, *Hrvatska zastava*, 30. 4. 1908., 1-2.

¹³⁶ »Županijski izbor u Križevcima«, *Hrvatska zastava*, 10. 9. 1908., 6.

¹³⁷ »Vesela viest«, *Hrvatska zastava*, 5. 11. 1908., 6.

¹³⁸ »Starčevićanska organizacija u Križevcima«, *Nezavisnost*, 14. 11. 1908., 5.

¹³⁹ »Starčevićanci vrbovački pozor!«, *Hrvatska zastava*, 29. 7. 1909., 6.

¹⁴⁰ »Miloš Starčević i Jovan Peršić u Gradecu«, *Hrvatska zastava*, 26. 8. 1909., 1-2.

¹⁴¹ Mislav Gabelica, »Khuen's electoral geometry in Tomašić's electoral law of 1910«, *Mostariensia*, god. 27 (2023), br. 1., 10-19.

¹⁴² Ognjan Oštrić, izabran u prosincu 1906. za križevačkog načelnika, već je u kolovozu 1908. podnio ostavku na taj položaj. »Ostavka gradskog načelnika«, *Nezavisnost*, 29. 8. 1908., 5. Od tada pa sve do srpnja 1910. Križevci nisu imali načelnika, nego je gradom

izborništvo frankovci su istaknuli svoju listu, na čelu koje se nalazio Stjepan pl. Pomper, nasuprot naprednjačke liste, na čelu koje se nalazio Milan Heimerl.¹⁴³ U prvom izbornoštvu pobijedila je nestranačka lista, na kojoj se nije nalazio Ognjan Oštrić, a u drugom frankovačka lista.¹⁴⁴

Naprednjaci ovaj izborni rezultat nisu ocijenili kao svoj poraz, odnosno kao frankovačku pobjedu, pišući da su frankovci samo ponovili izborni rezultat prošlih gradskih izbora, no ovoga puta teže nego tom prilikom. Tim više, napuhano je pisao *Pokret*, što su križevački naprednjaci ovim izborima pristupili kako dolikuje, nezainteresirano, a ne kao frankovci, željni pobjede i zagriženo, mobilizirajući ljude na vjerskim temama.¹⁴⁵ Pa dok je Heimerl navodno »izrično govorio ljudima, da njemu osobno nije stalo do toga, da bude izabran u gradsko zastupstvo«, »idiot«¹⁴⁶ Fran Novak se trsio za frankovačku listu, izazivajući »svojom neograničenom ograničenošću pravu samilost«¹⁴⁷ među inteligentnijim Križevčanima. »Naša je stranka«, zaključio je *Pokret*, »usprkos bjesnila i terorizma, usprkos laži, kleveta i proklinjanja poživinčenih popova, jača nego li je bila prije.«¹⁴⁸ Fran Novak je na to primijetio da su ovoga puta, kada su križevački Židovi dopustili Milanu Heimerlu ulazak u upravu križevačke *Hrvatske štedione*, izostali napadi na križevačke Židove.¹⁴⁹

Ubrzo su se naprednjaci spustili s moralnih visina, naglo su se zainteresirali za izbore, te su uz pomoć županijske oblasti ishodili njihovo poništenje i raspisivanje novih gradskih izbora za svibanj 1910. godine.¹⁴⁸ Na ponovljenim izborima naprednjaci su dobili manje glasova nego u ožujku.¹⁴⁹ Ovoga puta frankovci nisu bili spremni na kompromis, nego su na sastanku svoje organizacije zaključili, »da se imade birati za načelnika samo dr. S. pl. Pomper.«¹⁵⁰ Na sjednici gradskog zastupstva održanoj u srpnju 1910. godine, velikom većinom glasova Pomper je izabran za križevačkog načelnika.¹⁵¹

Za podnačelnika izabran je također frankovac, Nikola Mihailić.¹⁵²

Odmjeravanje snaga križevačkih frankovaca i naprednjaka nastavilo se i na saborskim izborima održanim koncem listopada 1910. godine, koji su bili prvi saborski izbori provedeni na temelju novog izbornog zakona, koji je uz povećanje broja izbornika zadržao staru podjelu izbornih kotara. Na ovim je izborima frankovačka stranka u novogradiškom izbornom kotaru ponovo kandidirala Stjepana pl. Pompera, koji je ovoga puta pobijedio kandidata Koalicije, Aleksandra Badaja i kandidata Hrvatske pučke seljačke stranke, Miju Stojčića.¹⁵³ Frankovci su u križevačkom izbornom kotaru ponovo kandidirali župnika Novaka, kojem je Hrvatska pučka seljačka stranka suprotstavila seljaka Martina Crnčića, a Hrvatska samostalna stranka, nastala pred ove izbore fuzijom Hrvatske napredne stranke i Hrvatske stranke prava, posjednika iz Draganića, Gjuru Kopača.¹⁵⁴

Koalicija je uoči izbora tvrdila da su Križevčani napokon pročitali frankovce, koji su agitirali »sa otrcanim svojim frazama«¹⁵⁵ protiv Srba i Nagodbe, te je bila uvjerena da je došao njezin trenutak i da se zvijezda Gjura Kopača visoko uspela.¹⁵⁶ Osobito superiorno Koalicija se postavila prema kandidaturi Hrvatske pučke seljačke stranke, pa dok je, prema pisanju Koalicije, Kopač razvijao svoj vrijedan gospodarski program, pristaje Hrvatske pučke seljačke stranke su agitirali »naoružani-historijom.«¹⁵⁷ No narod, pisala je Koalicija, nije zainteresiran za povijest, te su prema njihovoj zajedljivoj tvrdnji propali svi pokušaji seljaka »da briljiraju s Kolomanom, Zrinskim i Frankopanom.«¹⁵⁸ Međutim, Novak je na izborima osvojio visokih 2037 glasova, dok je Crnčić osvojio tek 184, a Kopač još mršavijih 154 glasova. Naprednjaci su bijesno pisali da je Novakova uvjerljiva pobjeda ogledalo zaostalosti križevačkog kotara, ogledalo neznanja i političke nepismenosti križevačkog seljaka, kojim svećenici manipuliraju vjer-

upravljao vladin povjerenik.

¹⁴³ »Gradski izbori«, *Nezavisnost*, 12. 2. 1910., 5.

¹⁴⁴ »Gradski izbori«, *Nezavisnost*, 19. 2. 1910., 6.; »Gradski izbori«, *Nezavisnost*, 26. 2. 1910., 5.

¹⁴⁵ »Gradski izbori u Križevcima«, *Pokret*, 19. 2. 1910., 6.; »Gradski izbori«, *Pokret*, 26. 2. 1910., 6.

¹⁴⁶ »Frankovačka klika na djelu«, *Pokret*, 5. 3.

¹⁴⁷ »Pokretaški magjaroni u Križevcima« *Hrvatska zastava*, 17. 3. 1910., 4.

¹⁴⁸ »Novi izbori«, *Nezavisnost*, 19. 3. 1910., 4.

¹⁴⁹ »Ponovni izbor grad. zastupstva«, *Nezavisnost*, 28. 5. 1910., 5.

¹⁵⁰ »Izbor načelnika«, *Nezavisnost*, 25. 6. 1910., 5.

¹⁵¹ »Izbor načelnika«, *Nezavisnost*, 9. 7. 1910., 5.

¹⁵² »Izbor podnačelnika«, *Nezavisnost*, 16. 7. 1910., 5.

¹⁵³ Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 125.

¹⁵⁴ »Listina kandidata«, *Hrvatski pokret* (Zagreb), 25. 10. 1910., 6.

¹⁵⁵ »Iz Križevca«, *Hrvatski pokret*, 22. 10. 1910., 12.

¹⁵⁶ »Iz križevačkog kotara«, *Pokret*, 10. 10. 1910., 3.

skim i nacionalnim frazama.¹⁵⁷ Ponukan bahatošću naprednjaka, Novak se podrugljivo osvrnuo na njihove nade da će napokon osvojiti ovaj kotar: »Seljak križevačkog kotara da se bude dao putit od kakvog studenta i juristića-to je glupost. On sa smieškom prelazi preko takvih učitelja. Grdinić, Modec da odvrte izbornike križevačkog kotara od pravaštva.«¹⁵⁸

U svetoivanskom kotaru frankovci su umjesto Bošnjaka kandidirali sveučilišnog profesora Frana Milobara, koji doduše nije bio svećenik, kako je to svojedobno obećao Josip Frank, ali je pripadao Katoličkoj crkvi bliskoj kršćansko-socijalnoj skupini političara, koja se netom prije ovih izbora fuzionirala s frankovačkim pravašima.¹⁵⁹ Njegovi protukandidati bili su seljak Miško Crljenak ispred Hrvatske pučke seljačke stranke; općinski činovnik u Vrbovcu, Antun Slapničar ispred Tomašićevih mađarona; te umirovljeni general Mato Škrinjar kao kandidat Hrvatske samostalne stranke. Najavljivala se i kandidatura zubara Nikole Winterhaltera, milinovca koji je za vrijeme prošlih saborskih izbora pratio Karla Bošnjaka pri obilasku svetoivanskog kotara, no milinovci su se naposljetku zadovoljili izjavom kandidata Koalicije, Mate Škrinjara, da je milinovačka stranka »jedina koja stoji na pravom temelju, ona jedina jest čista kao zlato«,¹⁶⁰ te odustali od izbora.¹⁶¹ Najopasniji Milobarov protivnik bio je Miško Crljenak, koji je imao uporište u općini Dubrava. Tamo je, prema pisanju frankovaca, Milobar trebao »svojom umnom spremom izkorjeniti leglo radićevskih muha, koje se pretvoriše u ose najezdnicе.« Na koncu, Milobar je pobijedio, osvojivši 1327 glasova, prema 520 glasova Miška Crljenka, 161 glas Slapničara i 152 Škrinjarova.¹⁶²

Budući da je u međuvremenu pukao savez između bana Tomašića i Koalicije, te Tomašić nakon ovih izbora nije stekao saborsku podršku svojoj vladi, koncem 1911. godine raspisani su novi saborski izbori, na koje su privremeno ponovno sjedinjeni frankovci i milinovci zajednički izašli.¹⁶³ U novogradiškom izbornom kotaru

ujedinjeni pravaši ponovo su kandidirali križevačkog gradonačelnika Stjepana pl. Pompera, koji je tijesno pobijedio osvojivši 1179 glasova, prema 946 glasova koje je osvojio kandidat Koalicije, odvjetnik Hinko Hinković i 54 glasa, koja je dobio kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke, seljak Ilija Martinović.¹⁶⁴ U križevačkom izbornom kotaru kandidat ujedinjenih pravaša, Fran Novak, ponovo je »velikom većinom«¹⁶⁵ pobijedio kandidata Koalicije, Gjuru Kopača, te kandidata Hrvatske pučke seljačke stranke, Martina Crnčića.¹⁶⁶ U svetoivanskom izbornom kotaru pravaš Fran Milobar jednako je uvjerljivo pobijedio kandidata Koalicije, svetoivanskog posjednika Marka Peašinovića i kandidata Hrvatske pučke seljačke stranke, Martina Crnčića, koji se kandidirao i u ovom kotaru.¹⁶⁷

Kako ban Tomašić ni nakon ovih izbora nije uspio osigurati podršku većine Hrvatskoga sabora svojoj vladi, dao je ostavku, a novim banom imenovan je Slavko Cuvaj. On je raspustio Hrvatski sabor, a umjesto raspisivanja novih izbora, koncem ožujka 1912. godine suspendirano je ustavno stanje te je Cuvaj imenovan kraljevim komesarom (povjerenikom) u Hrvatskoj. Za vrijeme komesarijata, tijekom kojeg je pooštrena cenzura tiska, te ukinuta sloboda sastajanja, u siječnju 1913. godine održani su izbori za polovicu križevačkog gradskog zastupstva, o kojima onodobni tisak ništa ne izvještava. Tek se prema imenima novoizabranih gradskih zastupnika i na temelju činjenice da je i nakon ovih izbora Stjepan pl. Pomper i dalje ostao križevačkim načelnikom, zna da su na ovim izborima pobijedili ujedinjeni pravaši, odnosno dojučerašnji frankovci.¹⁶⁸ Ipak, tišina kojom je pravaški tisak popratio ove izbore možda nije bila uzrokovana samo pooštenim pritiskom režima na stranački tisak, nego i određenim sukobom križevačke pravaške (frankovačke) organizacije sa stranačkom središnjicom. Naime, nakon prosinca 1911. godine Stjepan pl. Pomper se više ne javlja kao kandidat na saborskim izborima, te je moguće i da se križevačka

¹⁵⁷ »Izborne vijesti« *Hrvatski pokret*, 15. 11. 1910., 3.

¹⁵⁸ »Saborski izbor u Križevcu i izbornu slavlje«, *Hrvatsko pravo*, 9. 11. 1910., 3.

¹⁵⁹ Stjepan Matković, »Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali«, u: Zlatko Matijević, *Hrvatski katolički pokret* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.), 321.-329.

¹⁶⁰ »Iz kotara Sv. Ivan Žabno«, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), 11. 10. 1910., 2.

¹⁶¹ »Izbor u Sv. Ivanu Žabnu«, *Hrvatska sloboda*, 31. 10. 1910., 2.

¹⁶² »Izbor u Sv. Ivan Žabno«, *Hrvatsko pravo*, 2. 11. 1910., 2.

¹⁶³ Mislav Gabelica, »Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 44 (2012.), 723.-727.

¹⁶⁴ Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 125.-126.

¹⁶⁵ »Izborni rezultat jučerašnjeg dana«, *Hrvatski pokret*, 16. 12. 1911., 4-5.

¹⁶⁶ »Sutrašnji izbori«, *Hrvatska* (Zagreb), 14. 12. 1911., 1.; »Rezultati izbora«, *Hrvatska*, 19. 12. 1911., 1.

¹⁶⁷ »Najnovije izborne vijesti«, *Hrvatsko pravo*, 16. 12. 1911., 4.; »Današnji rezultati«, *Nezavisnost*, 16. 12. 1911., 5.

¹⁶⁸ Bogdanović, *Križevci u Prvome svjetskom ratu*, 87., 94. U prvom izborništvu izabrani su: Ignac Breyer, dr. Ferdo Kern, dr. Dane Šajatović i Tomo Horvat, dok je jedno mjesto ostalo nepopunjeno. U drugom izborništvu izabrani su sami frankovci: Gjur Jakopović, Valent Novak, Nikola Mihailić, Ignac Forko i Josip Strahinščak.

frankovačka organizacija, sita visoke politike, tada povukla u gradske okvire i prekinula komunikaciju sa središnjicom.

Neustavno stanje u Hrvatskoj potrajalo je do studenog 1913. godine, kada je za hrvatskoga bana, na temelju novog sporazuma Hrvatsko-srpske koalicije s ugarskom vladom, imenovan Ivan Skerlec, koji je raspisao saborske izbore za prosinac 1913. godine. Tijekom pregovora Hrvatsko-srpske koalicije s ugarskom vladom oko uvjeta njezinog podupiranja nagodbene vlade, u svibnju 1913. godine ponovo su se, na pitanju odnosa prema Koaliciji kao režimskoj stranci, raskolili frankovci i milinovci.¹⁶⁹ Ovoga puta ovaj raskol imao je odraz u saborskim izborima i u svetoivanskom i u križevačkom izbornom kotaru.

U križevačkom izbornom kotaru frankovci su kandidirali župnika Frana Novaka. Koalicija je u prvo vrijeme namjeravala kandidirati odvjetnika Ferdu Oštrića,¹⁷⁰ no na koncu se opredijelila za svoje najjače oružje, odvjetnika Milana Heimerla. Hrvatska pučka seljačka stranka ponovo je kandidirala Martina Crnčića, koji je ubrzo odustao od kandidature. Milinovci su kandidirali dojučerašnjeg frankovca, kalničkog župnika Jurja Cenkića. Nekadašnji kapelan u Velikoj Gorici, Cenkić je 1901. godine imenovan vjeroučiteljem u križevačkoj pučkoj školi.¹⁷¹ Tijekom Narodnog pokreta, 1903. godine, istaknuo se »nekorektnim političkim ponašanjem«, zbog čega je veliki župan zahtijevao njegovo premještanje iz Križevaca, da bi se do konca 1904. godine Cenkić »dovinuio do pozicije vodje radikalnih elemenata u gradu.«¹⁷² Uljeto 1905. godine dobio je župu u Kalniku.¹⁷³ Od dolaska u Križevce pa sve do izbora u prosincu 1913. godine Cenkić je bio privržen Novaku. Prema Cenkićevim riječima, između njih dvojice je puklo kada se Novak, unatoč obećanju »pred svom braćom svećenicima« da će se na ovim izborima kandidirati kao pravaš izvan stranaka, ponovo kandidirao kao pripadnik frankovačke stranke, čiji su članovi navodno bili upleteni u

sumnjive poslove te se »nudili za sluge bilo Beču bilo Pešti.«¹⁷⁴

Milinovci su bili uvjereni u Cenkićevu pobjedu. Opisujući političko stanje u križevačkom izbornom kotaru, pisali su da dosadašnjoj Novakovoj domeni s istočne strane prijeti Hrvatska pučka seljačka stranka, koja da je jaka u Svetom Petru Čvrstecu i Gjurgjicu. »Sjeverna strana, dični Kalničani, svi su pristaše svojega župnika, a našeg kandidata, dra. Jurja Cenkića.« Uz Cenkića da su i sela sa zapadne strane kotara, a Novak ni u svojoj Glogovnici »nije ni najmanje obljubljen.«¹⁷⁵ No, izborni su rezultati demantirali milinovce. Novak je ponovo uvjerljivo pobijedio, osvojivši 1516 glasova. Cenkić je osvojio 240, a Heimerl 233 glasova.¹⁷⁶ Prema pisanju naprednjaka, »u ovom kotaru debele tmene i potpune neosvještenosti« nije se ni moglo sumnjati u Novakovu pobjedu.¹⁷⁷ Sačekavši izborne rezultate Novak se osvrnuo na navedenu milinovačku političku analizu. Prema Novakovoj tvrdnji, njegov bivši »politički i osobni prijatelj« Cenkić sve je svoje glasove dobio samo u svojoj župi i u Svetom Petru Čvrstecu, gdje je seljački kandidat odstupio u njegovu korist. Ni jednog glasa nije dobio čak ni u Križevcima, gdje je duže vremena bio vjeroučitelj.¹⁷⁸

U svetoivanskom izbornom kotaru frankovci su kandidirali svoga starog pristašu, nekadašnjeg kapelana a sada vrbovečkog župnika Stjepana Pavunića. Milinovci su kandidirali bjelovarskog odvjetnika Paju Gabaja, nekadašnjeg pristašu Hrvatske stranke prava,¹⁷⁹ koji je još za izbora održanih 1906. godine bio kandidat Hrvatsko-srpske koalicije u ogulinskom izbornom kotaru.¹⁸⁰ Još je jednog bjelovarskog odvjetnika, Ivana Wintera, u ovom kotaru kandidirala i Hrvatsko-srpska koalicija, a Hrvatska pučka seljačka stranka tamo je ponovo, kao i u križevačkom kotaru, kandidirala Martina Crnčića. Uoči izbora milinovci su javljali da je Gabajeva »pobjeda sigurna, jer su skoro svi izbornici listom za njega.«¹⁸¹ Međutim Gabaj, za koga su frankovci tvrdili da je kuka-
viče jaje Hrvatsko-srpske koalicije, podmetnuto da

¹⁶⁹ Gabelica, »Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije«, 728.-742.

¹⁷⁰ »Kandidati Hrvatsko-srpske koalicije«, *Hrvatski pokret*, 6. 12. 1913., 1.

¹⁷¹ *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. Godina 1901.*, Zagreb, 1901., 68.

¹⁷² HDA, PRZV, kutija 691., dok.: 6-14, 3680/1903

¹⁷³ »Dobio župu«, *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, 5. 8. 1905., 3.

¹⁷⁴ »Otvoreno pismo velečasnom gospodinu Franu Novaku«, *Hrvat* (Zagreb), 5. 12. 1913., 1.

¹⁷⁵ »Križevački kotar«, *Hrvat*, 16. 12. 1913., 2.

¹⁷⁶ Bogdanović, *Križevci u Prvome svjetskom ratu*, 62.-64.

¹⁷⁷ »Izbor u Križevcu«, *Hrvatski pokret*, 20. 12. 1913., 2.

¹⁷⁸ »Poruka«, *Hrvatska* (Zagreb), 20. 12. 1913., 1-2.

¹⁷⁹ Željko Karaula, *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010. Od razvojačenja Varaždinske krajine do suvremenog Bjelovara* (Bjelovar-Zagreb: Naklada Breza, 2012.), 101.

¹⁸⁰ »Listina kandidata«, *Virovitičan* (Virovitica), 30. 4. 1906., 2.

¹⁸¹ »Viesti iz kotara Sv. Ivan Žabno«, *Hrvat*, 11. 12. 1913., 2.

raskoli pravaške glasove, dobio je samo 17 glasova. Winter je dobio 196, Crnčić 354, a pobijedio je Pavunić, osvojivši 1594 glasova.¹⁸²

ZAKLJUČAK

Pravaštvo se u Križevcima i križevačkoj okolici javilo tijekom 1880-ih, te je prvo vrijeme bilo zasjenjeno utjecajem Neodvisne narodne stranke. Početkom 1890-ih, kada je izbornom apstinencijom politički sterilne Neodvisne narodne stranke dobilo priliku predstaviti se kao jedina istinska i vitalna oporbena stranka, pravaštvo je provalilo elementarnom snagom i u hipu osvojilo Križevce i njegovu okolicu. Nakon pravaškog raskola, 1895. godine, dominaciju u tom kraju zadržala je domovinaška pravaška struja, koja se 1903. godine fuzionirala s Neodvisnom narodnom strankom u novu, Hrvatsku stranku prava. Približavanje a zatim i fuzija ovih dviju stranaka rezultirali su napuštanjem izvornih pravaških načela, što je uzrokovalo postupno prelijevanje pravaškog elementa k frankovačkoj pravaškoj stranci. U izvorima se frankovci u Križevcima i njegovoj okolici spominju tek početkom 20. stoljeća, a već 1906. godine frankovci su na saborskim izborima osvojili oba križevačka izborna kotara. U to vrijeme uz frankovce je pristajao vrlo velik dio pučkog učiteljstva križevačkog kraja. Osim toga, uz frankovce je pristajao i velik dio katoličkog svećenstva križevačkog kraja, nezadovoljnog politikom Hrvatske stranke prava, koja je taj kraj prepustila protuklerikalnoj Hrvatskoj naprednoj stranci, s kojom se nalazila u političkom savezu. Ubrzo, raspuštanjem režimske Narodne stranke, uz frankovce je pristao i dio križevačkih mađarona, osobito križevački Židovi, koje je od ostalih hrvatskih stranaka odbijao njihov antisemitizam. S takvom popudbinom frankovci su postali nedodirljiva politička snaga u Križevcima i okolici, koji su položaj zadržali do izbivanja Prvoga svjetskog rata.

POPIS CITIRANE LITERATURE

- Blagec, Ozren. 2013. »O jednoj optužnici protiv seljaka potkalničkog kraja nakon bune 1903. godine«, *Cris* 15 (Križevci, 2013.), 111.-118.
- Bogdanović, Tomislav. 2011. »Križevački obrt, trgovina i tvornice od 1880. godine do kraja Prvoga svjetskog rata«, *Cris* 13 (Križevci, 2011.), 260.-283.
- Bogdanović, Tomislav. 2018. *Križevci u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb-Križevci: HAZU, 2018).
- Borošak-Marijanović, Jelena. 2008. »Činitelji zbivanja hrvatskog pokreta 1848. u Križevcima i Križevačkoj županiji«, *Cris* 10 (Križevci, 2008.), 105.-110.
- Borošak-Marijanović, Jelena. 2000. »Križevci i hrvatski pokret 1848.«, *Cris* 2 (Križevci, 2000.), 27.-35.
- Borošak-Marijanović, Jelena. 2003. »Ljudevit Vukotinić - književnik, političar, državni činovnik i znanstvenik«, *Cris* 5 (Križevci, 2003.), 28.-35.
- Ciliga, Vera. 1970. *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.).
- Dobrovšak, Ljiljana; Pernjak, Dejan. *Židovi u Križevcima: povijest, značaj, naslijeđe* (Križevci: Gradski muzej Križevci, 2015.).
- Gabelica, Mislav. 2013. »Ideološke razlike između milionovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.-1914.)«, u: Zdravka Jelaska Marijan, Zlatko Matijević, ur. *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.), 283.-305.
- Gabelica, Mislav. 2012. »Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)«, *Pilar*, 7/14 (Zagreb: 2012.), 35.-67.
- Gabelica, Mislav. 2016. »Mladohrvatski pokret do odvajanja od Starčevićeve hrvatske stranke prava 1910. godine«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 34 (Zagreb: 2016.), 213.-238.
- Gabelica, Mislav. 2020. *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2020.).
- Gross, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973).
- Gross, Mirjana. 1960. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1960.).
- Horvat, Rudolf. 1933. *Hrvatska Podravina. Povijesne rasprave, crtice i bilješke* (Zagreb: Pramatica, 1933.).
- Hrvatski biografski leksikon*. Svezak 3. 1993. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.).
- Hrvatski biografski leksikon*. Svezak 5. 2002. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.).
- Izjave za Stranku prava. Pismeni i brzojavni pozdravi stigili na svetkovinu dana 26. lipnja 1894.* (Zagreb, 1894.).
- Jonjić, Tomislav. 2020. *Ivo Pilar – pisac, političar, ideolog (1898.-1918.)* (Zagreb: AGM, 2020.).

¹⁸² »Izbor u Sv. Ivanu Žabnu«, *Hrvatska*, 23. 12. 1913., 1.

- Karaula, Željko. 2010. »Križevci u »proljeću naroda« 1848.-1849. godine. Neki prilozi o uključenosti Križevaca u hrvatsko »proljeće naroda« 1848.-1849. godine«, *Cris* 10 (Križevci, 2008), 39.-57.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2013. »Narodni pokret u Križevačkom kotaru 1903. godine«, *Cris* 15 (Križevci, 2013.), 70.-79.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2005. »Prilog biografiji Milutina Mayera, učitelja u Svetoj Heleni i pisca povijesnih romana«, *Cris* 7 (Križevci, 2005.), 73.-88.
- Kolar, Mira. 2011. »Grad Križevci i željezničke pruge«, *Cris* 13 (Križevci, 2011.), 218.-238.
- Kolar, Mira. 2008. »Grad Križevci nakon gubitka županijskog središta 1886. godine«, *Cris* 10 (Križevci, 2008.), 18.-27.
- Lajnert, Siniša. 2019. »Narodna štediona d.d. Križevci (1898.-1948.)«, *Cris* 21 (Križevci, 2019.), 35.-58.
- Lovrenčić, Rene. 1972. *Geneza politike »novog kursa«* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1972.)
- Matković, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest-Dom i svijet, 2001.)
- Matković, Stjepan. 2002. »Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali«, u: Zlatko Matijević, *Hrvatski katolički pokret* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.), 321.-329.
- Milosavljević, Rade. 1989. *Bibliografija radova o križevačkom kraju* (Križevci: Gradska knjižnica Križevci, Povijesno društvo Križevci, 1989.)
- Milosavljević, Rade. 1988. *Leksikon Križevčana. Prilog poznavanju povijesti Križevaca i križevačkog kraja* (Križevci: Povijesno društvo Koprivnica, 1988.)
- Očak, Ivan. 1984. »Krunoslav Heruc, pobornik hrvatsko-ruskih veza potkraj XIX i na početku XX stoljeća«, *Historijski zbornik* 37 (Zagreb: 1984.), 139.-163.
- Peklić, Ivan. 2003. »Križevački nakladnik Mirko Breyer«, *Cris* 5 (Križevci, 2003.), 84.-90.
- Peklić, Ivan. 2015. »Križevci tijekom povijesti (Kratka povijest grada)«, *Zbornik Janković* 1 (Bjelovar, 2015.), 219.-231.
- Polić, Martin. 1899. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867.* (Zagreb, 1899.)
- Polić, Martin. 1900. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio drugi: od godine 1867. do godine 1880.* (Zagreb, 1900.)
- Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta* (Zagreb, 1889.)
- Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1914.)
- Ređep, Milivoj; Vuković, Ksenija. 2007. »Novčane institucije i javne financije u Bjelovarsko-križevačkoj županiji od 1847.-1910. na osnovi statistike«, *Cris* 9 (Križevci, 2007.), 57.-65.
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1875.* (Zagreb, 1876.)
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1881.* (Zagreb, 1882.)
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1895.* (Zagreb, 1895.)
- Serdar, Elizabeta. 2018. »Doprinos Vjekoslava Košćevića pokretu za umjetnički odgoj u Hrvatskoj«, *Analiza za povijest odgoja* 15/16 (Zagreb: 2018.), 37.-57.
- Sremić, Domagoj. 2013. »Utjecaj Antuna Radića na afirmaciju seljaštva u Narodnom pokretu 1903. godine«, *Cris* 15 (Križevci, 2013.), 102.-110.
- Šimunić, Sanja. 1999. »Život Franje Markovića«, *Cris* 1 (Križevci, 1999.), 25.-29.
- Škvorc, Đuro. 2013. »Narodni pokret 1903. u potkalničkom kraju«, *Cris* 15 (Križevci, 2013.), 59.-69.
- Tinodi, Ivan. 2006. »Križevačke ciglane«, *Cris* 8 (Križevci, 2006.), 108.-139.
- Turkalj, Jasna. 2011. »Dr. Juraj Žerjavić – »spiritus agens« izbornoga pokreta i »bune« u Mariji Bistrici 1892. godine?!« *Croatia Christiana periodica* 35/67 (Zagreb: 2011.), 125.-142.
- Turkalj, Jasna. 2009. *Pravaški pokret 1878.-1887.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.)
- Valentić, Mirko. 1981. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1981.)
- Valentić, Mirko; i dr. *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Križevačka županija* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.)
- Vaščenko, Mihail. 2011. »Krunoslav Heruc i promidžba velikohrvatske ideje u Rusiji. Nepoznata strana djelovanja »hrvatskog konzula««, *Časopis za suvremenu povijest* 43/2 (Zagreb: 2011.), 577.-586.
- Vojak, Danijel. 2008. »Komparativna analiza Križevaca i Samobora u ilirskom razdoblju (1835.-1848/49.)«, *Cris* 10 (Križevci, 2008.), 95.-104.
- Weisz-Maleček, Renée. 2012. *Židovi u Križevcima* (Zagreb: Židovska općina Zagreb, 2012.)

Tisak

Banovac (Petrinja)

Bjelovarski vjesnik (Bjelovar)

Bjelovarsko-križevački vjesnik (Bjelovar)

Hrvat (Gospić)

Hrvatska (Zagreb)

Hrvatska domovina (Zagreb)

Hrvatska sloboda (Zagreb)

Hrvatska zastava (Zagreb)

Hrvatske pravice (Varaždin)

Hrvatski pokret (Zagreb)

Hrvatsko pravo (Zagreb)

Karlovački glasnik (Karlovac)

Narodne novine (Zagreb)

Nezavisnost (Bjelovar)

Obzor (Zagreb)

Pokret (Zagreb)

Sriemski Hrvat (Vukovar)

Virovitičan (Virovitica)

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv, 78, Predsjedništvo zemaljske vlade (HDA, 78., PRZV)

THE PARTY OF RIGHTS IN KRIŽEVCI IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY: A CONTRIBUTION TO THE POLITICAL HISTORY OF KRIŽEVCI

Summary

In this paper the author uses analysis of literature, press and archival materials in order to provide an overview of the history of the Party of Rights in Križevci and the Križevci area in the late 19th and early 20th century. In doing so, he primarily used the parliamentary elections held from 1881 to 1913 as orientation points, and then the elections for the Križevci city council. In this paper, the author has devoted special attention to individuals, prominent individuals in the right-wing milieu of Križevci and the surrounding area. By following their evolution towards the Party of Rights or withdrawing from the Party of Rights in this period, the author has attempted to outline the vibrancy of the Križevci political scene in the pioneering era of Croatian civil society.

Keywords: Križevci, Križevci area, the Party of Rights, the Party of Rights (Domovinaši), the Pure Party of Rights (Frankovci), Starčević's Party of Rights (Milinovci)